Nacionalinis skurdo mažinimo organizacijų tinklas

Skurdas ir socialinė atskirtis 2022

Apžvalga atlikta įgyvendinant projektą „Nacionalinio skurdo mažinimo organizacijų tinklo stiprinimas ir plėtra“, finansuojamą Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos pagal programą „Nevyriausybinių organizacijų ir bendruomenių plėtra“.

Apžvalga taip pat iš dalies finansuojama Europos skurdo mažinimo tinklo (*European Anti Poverty Network* – EAPN) lėšomis.

Turinys

Įvadas 4
Pagrindiniai skurdo rodikliai ir tendencijos 5
Skurdo rizikos lygis 5
Labiausiai pažeidžiamos grupės 7
Skurdo ir socialinės atskirties rizikos lygis 8
Absoliutaus skurdo lygis 8
Pajamų nelygybė 9
Pagrindiniai 2022 m. pokyčiai siekiant sumažinti skurdą ir socialinę atskirtį 10
Darnaus vystymosi tikslai 12
- Ar piniginė socialinė parama lietuvoje užtikrina apsaugą nuo skurdo? 13
- Kokybiškas švietimas visiems – veiksniai, tolinantys viziją 18
- Moteriški skurdo bruožai 23
- Energetinis skurdas energetinės krizės akivaizdoje 28
- Darnus susisiekimas: prieinamas ir ekologiškas 32
- Kaip nepalikti nuošalyje pažeidžiamiausių, kai dėl klimato kaitos vyksta neišvengiami pokyčiai? 36

Apibendrinimas 40

Įvadas

Pastarieji metai Lietuvai ir pasauliui buvo itin sunkūs. Viena po kitos užklumpa krizės – COVID-19 pandemija, migrantų krizė, energetikos kainų augimas, karas Ukrainoje. Jų pasekmes jaučiame iki šiol, o ateities perspektyvos taip pat miglotos. Gyventojai, verslas ir politikai susirūpinę stebi blogėjančias ekonomikos tendencijas ir geopolitinius neramumus.

Aštrios pastarųjų metų krizės skaudžiai paliečia labiausiai nepasiturinčius gyventojus. Kylančios energijos, maisto ir paslaugų kainos skurstančius asmenis verčia taupyti apleidžiant būtinuosius poreikius. Nerimas ir ateities neapibrėžtumas taip pat turi psichosocialinių pasekmių tiek asmeniniu, tiek visuomenės lygmeniu. Tokiose situacijose dar kartą atsigręžiame į šalies socialinę politiką, kuri turi užtikrinti gyventojų socialinį saugumą. Turime imtis veiksmų, kurie ne tik sušvelnintų infliacijos pasekmes, bet ir užtikrintų tvarų, darnų ir ilgalaikį skurdo mažėjimą bei gyventojų socialinį saugumą.

Šių metų apžvalgoje dėmesys sutelkiamas į ilgalaikius Lietuvos ir viso pasaulio tikslus bei šalies pažangą juos įgyvendinant. Aptarsime su skurdu glaudžiai susijusius Jungtinių Tautų darnaus vystymosi tikslus, skurdą patiriančių žmonių iššūkius, pateiksime nevyriausybinių organizacijų ekspertų įžvalgas bei vertinimus. Kaip ir kasmet apžvalgoje pristatysime pagrindines skurdo sąvokas ir rodiklių skaičiavimo metodus, pastarųjų metų tendencijas.

Apie mus

Asociacija „Nacionalinis skurdo mažinimo organizacijų tinklas“ (toliau – NSMOT), įkurta 2006 metais, vienija ir stiprina daugiau nei pusšimtį nevyriausybinių organizacijų, kovojančių su skurdu ir socialine atskirtimi. NSMOT tikslai:

- vienyti Lietuvos nevyriausybines organizacijas, veikiančias skurdo bei socialinės atskirties mažinimo srityse, ir stiprinti jų institucinius gebėjimus bei bendradarbiavimą su nacionalinės ir vietos valdžios institucijomis Lietuvoje;
- dalyvauti socialinės politikos formavimo ir įgyvendinimo procesuose.

PAGRINDINIAI SKURDO RODIKLIAI IR TENDENCIJOS

Skurstančiais asmenimis laikomi tie asmenys, kurių pajamos bei kiti ištekliai – materialiniai, socialiniai ir kultūriniai – yra tokie riboti, kad išstumia juos iš priimtino gyvenimo būdo šalyje, kurioje jie gyvena. Skurdas yra susijęs ne tik su pajamų trūkumu, bet ir su kliūtimis naudotis paslaugomis ir įvairiomis galimybėmis, kurios trukdo visavertiškai dalyvauti visuomenės gyvenime. Taigi, skurdo reiškinys yra glaudžiai susijęs su socialine atskirtimi ir pajamų nelygybe.

Mokslininkai naudoja įvairius skurdo apskaičiavimo būdus. Nuo įstojimo į Europos Sąjungą Lietuvoje skurdo lygiui apskaičiuoti imtas naudoti santykinio skurdo apskaičiavimo metodas, kuris remiasi asmens gyvenimo lygio, apibrėžto santykiu su vidutiniu gyvenimo lygiu šalyje, matavimu. Pažymėtina, kad rodikliai apskaičiuojami pagal prieš tai buvusių metų pajamas, t. y. 2021 m. rodikliai apskaičiuoti pagal 2020 m. pajamas. Šiuo matavimo būdu grindžiami šie rodikliai:

- **skurdo rizikos lygis** rodo asmenų, kurių ekvivalentinės piniginės disponuojamosios pajamos mažesnės už skurdo rizikos ribą, dalį. Skurdo rizikos riba prilyginama 60 proc. ekvivalentinių disponuojamųjų pajamų medianos (vidurinė reikšmė);
- **skurdo ir socialinės atskirties rizikos lygis** rodo gyventojų, kurie atitinka bent vieną iš šių sąlygų: gyvena skurdo rizikoje, susiduria su dideliu materialiniu nepritekliumi arba gyvena labai mažo darbo intensyvumo namų ūkiuose, dalį.

Nuo 2018 m. Lietuvoje pradėtas skaičiuoti ir **absoliutaus skurdo lygis**. Absoliutaus skurdo riba (kitaip – minimalių vartojimo poreikių dydis (toliau – MVPD)) – Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos kasmet apskaičiuojamas[1] pajamų dydis, reikalingas minimaliems asmens maisto ir ne maisto (prekių bei paslaugų) poreikiams tenkinti. Tie asmenys, kurių pajamos nesiekia šio dydžio, laikomi gyvenančiais absoliučiame skurde.

Atsižvelgdama į Europos Sąjungos šalių praktiką, NSMOT paprastai remiasi santykiniu – skurdo rizikos lygio – rodikliu. Išsamiau su skurdo rodiklių apskaičiavimu ir jų naudojimo pagrindimu galite susipažinti Lietuvos statistikos departamento pateiktoje metodikoje[2] ir ankstesnėse NSMOT apžvalgose[3].

SKURDO RIZIKOS LYGIS

Lietuvos statistikos departamento duomenimis, skurdo rizikos riba 2021 m. buvo 483 Eur per mėnesį vienam asmeniui ir 1 015 Eur šeimai, susidedančiai iš dviejų suaugusiųjų ir dviejų vaikų iki 14 metų amžiaus. 2021 m. žemiau skurdo rizikos ribos gyveno apie 560 tūkst. šalies gyventojų. Skurdo rizikos lygis 2021 m. šalyje siekė 20 proc. ir, palyginti su 2020 m., sumažėjo 0,9 procentinio punkto[4] (1 pav.).

[1] https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veikla/teises-aktai/isak/MVPD%20skaic_metod_%2isakymas%202017%20m_%20gruodz0%2022%20Nr_A1-657.pdf
[2] https://osp.stat.gov.lt/documents/10180/576798/Skurdo_rodikliu_metodika_2016.pdf
[3] https://www.smtinklas.lt/wp-content/uploads/2021/09/Leidinys.-Skurdas-ir-socialin%C4%97-atskirtis-2021.pdf
[4] https://osp.stat.gov.lt/lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=c35487a6-aeba-4d4d-82f5-c231c8e4bfc6

1 pav. Skurdo rizikos lygio kaita Lietuvoje

(šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas)

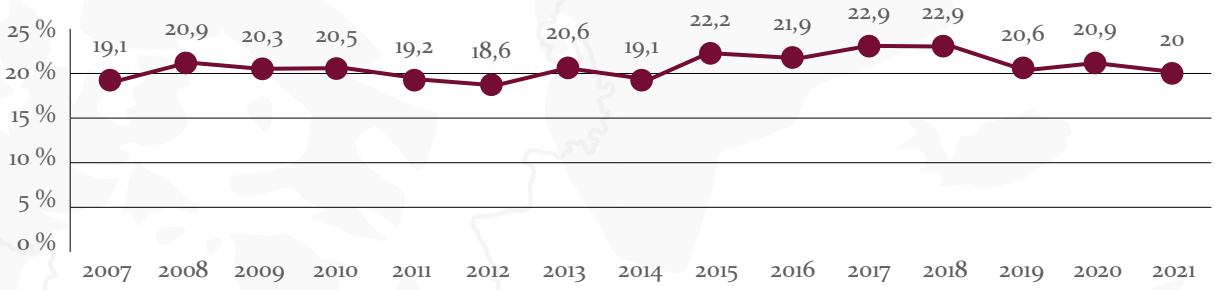

Paskutiniai turimi duomenys rodo, kad Lietuvos skurdo rizikos rodikliai yra vieni iš didžiausių Europos Sąjungoje (2 pav.), o situacija nesikeičia daug metų.

2 pav. Skurdo rizikos lygis Europos sąjungoje, 2020 m.

(šaltinis: Europos Sąjungos statistikos tarnyba (Eurostat)

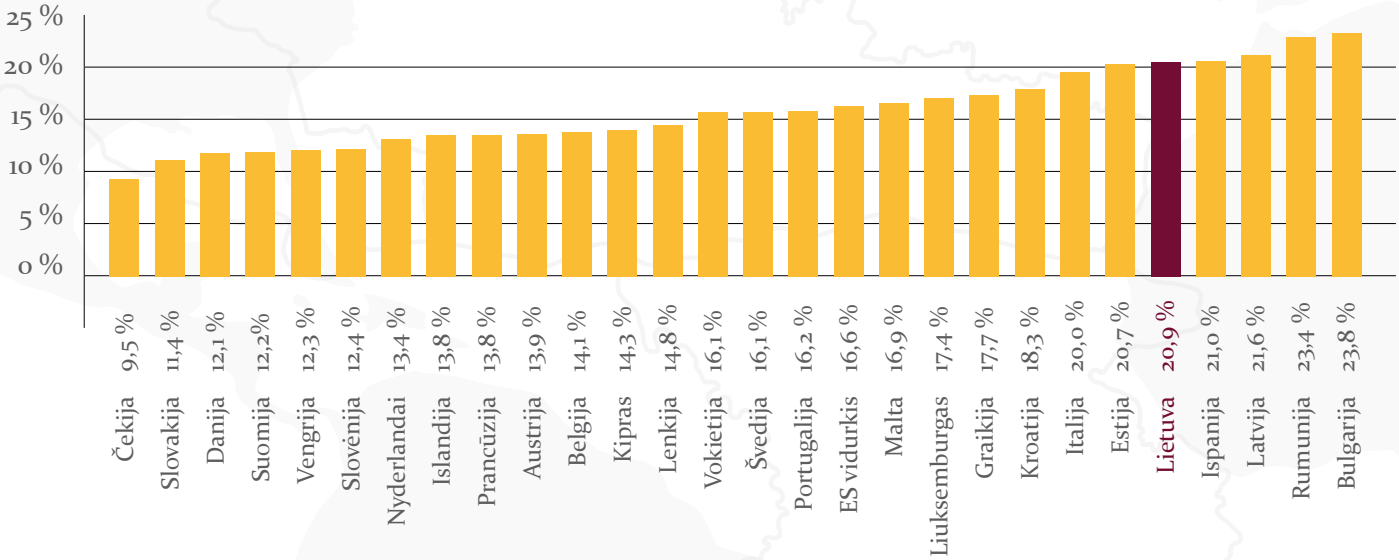

Labiausiai pažeidžiamos grupės

Kai kurios socialinės grupės yra jautresnės socialiniams, ekonominiams iššūkiams bei rizikoms ir turi mažiau išteklių su jais sėkmingai susidoroti. Statistika rodo, kad skurdo rizikos atžvilgiu Lietuvoje pažeidžiamiausi yra bedarbiai, vieniši asmenys, vieniši tėvai, auginantys vaikus, senatvės pensininkai, žmonės su negalia[5].

Lyginant su 2020 m., 2021 m. daugelio grupių skurdo rizikos lygis sumažėjo arba išliko panašus (3 pav.). Didžiausias sumažėjimas nustatytas tarp bedarbių (6 proc. punkto) ir vienišų tėvų su vaikais, kurių bent vienas jaunesnis nei 25 metų (7,3 proc. punkto). Vaikų skurdas ilgai viršijo šalies vidurkį, tačiau pastaraisiais metais vaikų skurdas turėjo mažėjimo tendenciją ir 2021 m. pirmą kartą buvo reikšmingai mažesnis už bendrą skurdo rizikos lygį. Stebimose pažeidžiamose grupėse skurdo rizikos lygis nežymiai padidėjo tarp asmenų, kurių veikla buvo apribota dėl sveikatos sutrikimų (t. y. asmenų su negalia).

3 pav. Labiausiai pažeidžiamos grupės

(šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas)

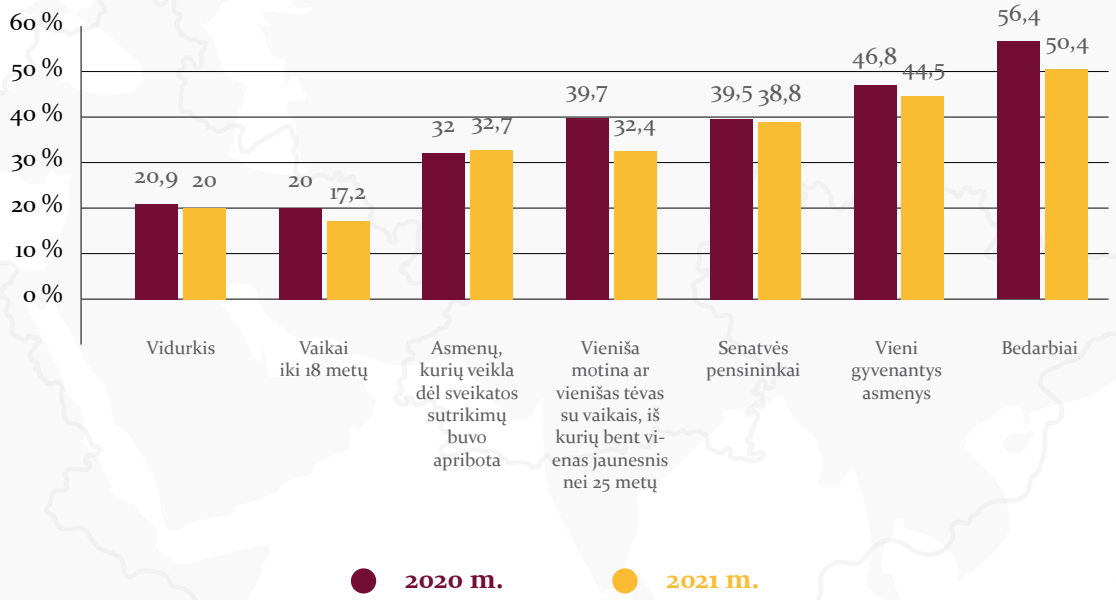

Svarbu nepamiršti, kad, skaičiuojant 2021 m. skurdo rizikos lygį, naudojami duomenys apie gyventojų 2020 m. pajamas. Tai reiškia, kad šiemet pirmą kartą matome pandemijos ir jos pasekmių mažinimo priemonių poveikį skurdo rodikliams. Vaikų skurdo sumažėjimui daugiausia įtakos turėjo vaiko pinigų ir papildomos išmokos nepasiturinčioms šeimoms didėjimas, taip pat ją gaunančiųjų rato išplėtimas. Žvelgdami į nežymų skurdo rizikos lygio sumažėjimą kitose grupėse, galime daryti prielaidą, kad daugiausia tam įtakos turėjo pandemijos socialinių pasekmių mažinimo paketas – darbo paieškos išmoka, vienkartinės išmokos neįgaliesiems ir pensininkams, padidinta piniginė socialinė parama ir jos gavimo sąlygų palengvinimas. Jeigu šių priemonių nebūtų, skurdas būtų palietęs daugiau gyventojų. Kita vertus, didelė dalis priemonių buvo laikinos ar net vienkartinės, todėl ilgalaikių skurdo problemų nesprendžia. 2020 m. vidutinė senatvės pensija augo mažiau nei skurdo rizikos riba ir sudarė tik 78 proc. skurdo rizikos ribos. Minimali mėnesinė alga, atskaičius mokesčius, siekė 92,5 proc. skurdo rizikos ribos.

[5] Atkreiptinas dėmesys, kad 2022 m. pasikeitė pajamų ir gyvenimo sąlygų statistinio tyrimo turinys, todėl nebeliko kai kurių iki šiol stebėtų kintamųjų, reikalingų grupuojant namų ūkius pagal anksčiau naudotus namų ūkių tipus (pavyzdžiui, daugiavaikės šeimos).

SKURDO IR SOCIALINĖS ATSKIRTIES RIZIKOS LYGIS

Skurdo ir socialinės atskirties rizikos lygis yra sudėtinis rodiklis, apimantis tris dimensijas – skurdo rizikos lygį, materialinį nepriteklių ir mažą darbo intensyvumą. Nuo 2016 m. stebima skurdo ir socialinės atskirties rizikos lygio mažėjimo tendencija, tačiau daugiausia tam įtakos turi vieno iš sudedamųjų rodiklių – materialinio nepritekliaus – mažėjimas[6]. 2021 m. skurdo ir socialinės atskirties rizikos lygis sumažėjo 0,3 proc. punkto ir siekė 24,5 proc. (4 pav.).

4 pav. Skurdo ir socialinės atskirties rizikos lygio kaita Lietuvoje

(šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas)

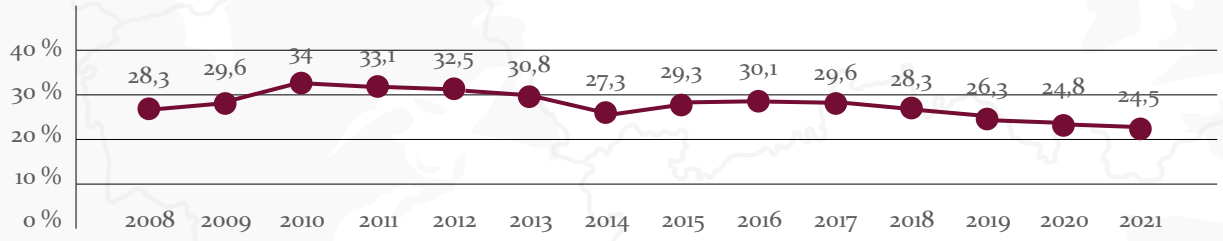

ABSOLIUTAUS SKURDO LYGIS

Apskaičiuota absoliutaus skurdo riba 2021 m. – 260 Eur per mėnesį vienam asmeniui ir 546 Eur šeimai, susidedančiai iš dviejų suaugusiųjų ir dviejų vaikų iki 14 metų amžiaus. Atkreiptinas dėmesys, kad šis dydis kasmet didėja labai nežymiai. Palyginimui, 2020 m. absoliutaus skurdo riba siekė 257 Eur. Tad ši riba yra gerokai mažesnė už skurdo rizikos ribą ir kelia klausimų dėl rodiklio naudojimo validumo (žr. daugiau 15-19 psl.).

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas

[6] Lietuvos statistikos departamentas, Materialinis nepriteklius https://osp.stat.gov.lt/lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=98ce7796-50fc-464a-8ec6-8e66de1a538d

Absoliutaus skurdo lygis šalyje 2021 m. siekė 3,9 proc., palyginti su 2020 m., jis sumažėjo 1,3 proc. punkto (5 pav.). 2021 m. apie 110 tūkst. šalies gyventojų gyveno žemiau absoliutaus skurdo ribos.

5 pav. Absoliutaus skurdo ir skurdo rizikos lygis Lietuvoje

(šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas)

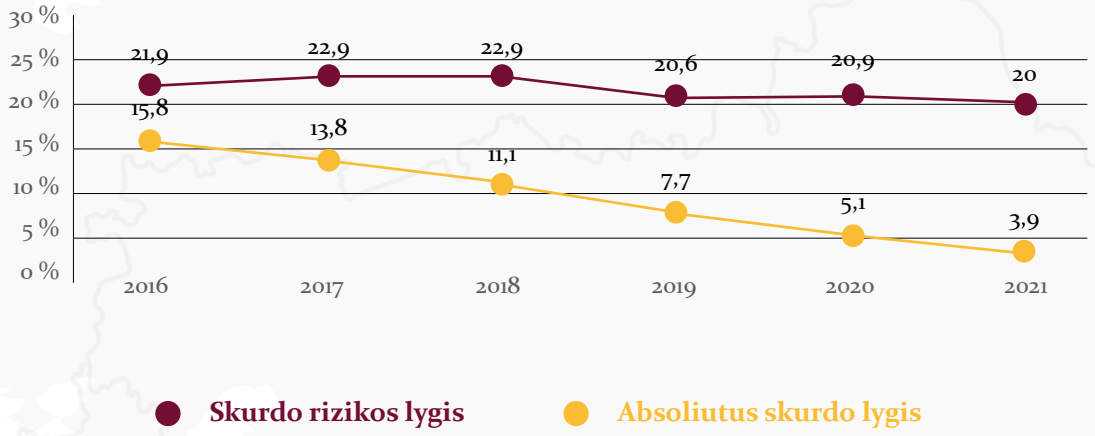

PAJAMŲ NELYGYBĖ

Pajamų nelygybė Lietuvoje išlieka vienu didžiausių iššūkių šalyje ir yra viena didžiausių Europos Sąjungoje. Nors pastaraisiais metais buvo stebimas pajamų nelygybės mažėjimas, 2021 m. 20 proc. pačių turtingiausių ir 20 proc. pačių skurdžiausių žmonių Lietuvoje pajamų lygis skyrėsi 6,1 karto (6 pav.). O paskutiniai turimi Europos Sąjungos statistikos tarnybos (Eurostat) duomenys rodo, kad Europos Sąjungos vidurkis – 4,9 karto (2020 m.). Lietuvos pajamų pasiskirstymo koeficiento dydį S80/20 2020 m. lenkė tik Latvija, Rumunija ir Bulgarija.

6 pav. Pajamų nelygybės kaita Lietuvoje

(šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas)

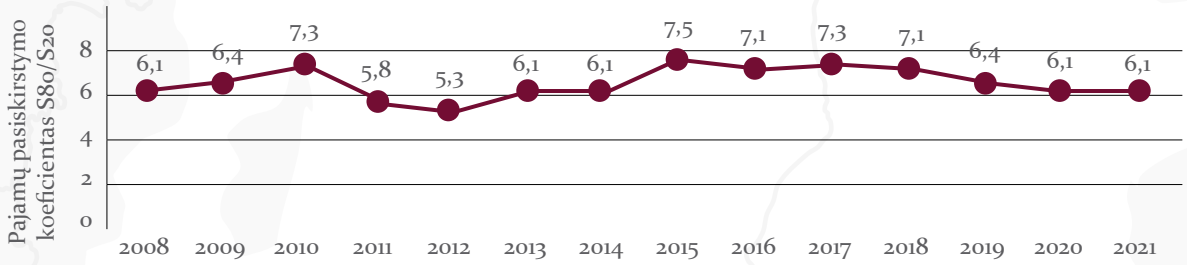

PAGRINDINIAI 2022 M. POKYČIAI SIEKIANT SUMAŽINTI SKURDĄ IR SOCIALINĘ ATSKIRTĮ

2022 m. pagrindiniai pokyčiai yra susiję su minimalios mėnesinės algos (toliau – MMA) augimu, išmokų didėjimu ir kompensacijų gavėjų rato praplėtimu, pokyčiais socialinių paslaugų srityje ir užimtumo reforma.

Išmokų ir kompensacijų pokyčiai

2022 m. pradžioje buvo išplėstas kompensacijų už šildymą gavėjų ratas padvigubinus valstybės remiamų pajamų (toliau – VRP) dydį, taikomą kompensacijai apskaičiuoti, augo vidutinė senatvės pensija (nuo 414 iki 465 Eur), didelė dalis socialinių išmokų[7]. Ir vis dėlto išmokų didėjimas buvo labai netolygus. Didelė dalis bazinių dydžių, nuo kurių priklauso išmokos, yra indeksuojami ir surišti su MVPD, tačiau šis dydis kasmet auga labai lėtai ir ženkliai atsiliko nuo infliacijos. 2022 m. MVPD pasiekė 267 Eur ir per metus padidėjo tik 7 eurais, t. y. 2,3 proc. Atitinkamai ir dalis socialinių išmokų padidėjo tik keliais eurais, pavyzdžiui, socialinė piniginė parama, vaiko pinigai ir kt. (žr. daugiau 15-19 psl.). Tuo tarpu statistikos departamento duomenimis, 2022 m. liepos vidutinė metinė infliacija jau siekė 21,6 proc.

Atsižvelgiant į vis augančią infliaciją, 2022 m. birželį buvo padidinti baziniai dydžiai[8], nuo kurių priklauso išmokos, tad atitinkamai reikšmingiau padidėjo ir tokios išmokos kaip piniginė socialinė parama nepasiturintiems žmonėms, šalpos pensijos, tikslinės kompensacijos neįgaliesiems su specialiaisiais poreikiais ir pan. Nors šie pokyčiai itin svarbūs ir sveikintini, tačiau, atsispyrus nuo itin žemų išmokų dydžių, buvo ganėtinai pavėluoti ir vis dar nepakankami. Dalis išmokų, tokios kaip piniginė parama nepasiturintiems arba šalpos neįgalumo pensijos, vis dar nesiekia minimalių vartojimo poreikių, o infliacijai vis augant – vargiai patenkina būtinąsias išlaidas.

Socialinės paslaugos

Socialinių paslaugų srityje 2022 m. pradėtos teikti tik akredituotos socialinės priežiūros paslaugos[9]. NSMOT vertinimu, tai svarbus žingsnis siekiant stiprinti socialinių paslaugų kokybę ir prieinamumą bei skatinti paslaugų pirkimą iš nevyriausybinių organizacijų. Vis dėlto daugiausia akreditacijos dėmesio skiriama tik formaliems reikalavimams, pavyzdžiui, personalo kvalifikacijai ir patalpoms, o tai nebūtinai garantuoja paslaugų kokybę. Be to, akreditacija nesuteikia pakankamų galimybių rinktis iš plataus paslaugų teikėjų spektro.

Socialinių paslaugų įstatyme daugiau dėmesio skiriama socialinių darbuotojų kompetencijų stiprinimui. Įvedama nauja socialinių paslaugų kategorija – prevencinės socialinės paslaugos. Šios paslaugos gali būti teikiamos visiems gyventojams, nepriklausomai nuo jų statuso ar priklausymo tam tikrai tikslinei grupei. Tačiau, NSMOT vertinimu, socialinių iššūkių prevencija turi būti stiprinama ne įvedant naują paslaugų rūšį, o skatinama per bendrą paslaugų prieinamumo didinimą. Prevencinės priemonės, pirmiausia, turi būti įgyvendinamos per paslaugų apimties ir finansavimo didinimą. Paslaugos atliktų tikrąjį prevencinį vaidmenį, jei būtų suteikiamos laiku, atsižvelgiant į asmens poreikį.

[7] https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/2022-metais-dides-maziausiai-uzdirbanciuju-pajamos-senjorai-sulauks-desimtadaliu-didesniu-pensiju-ugtels-ir-kitos-ismokos?lang=lt
[8] https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/dideja-pensijos-ir-socialines-ismokos-kada-jos-pasieks-salies-gyventojus?lang=lt
[9] https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/socialines-paslaugos-kokius-pokycius-atnes-2022-metai?lang=lt

Užimtumo reforma

Nuo liepos įsigaliojo nauja užimtumo sistemos reforma[10], kuria siekiama stiprinti individualizuotas socialines paslaugas ilgalaikiams bedarbiams, sumažinti darbą šešėlyje, mažinti nedarbą šalyje. Kartu su reforma įvedamas naujas besirengiančio darbo rinkai asmens statusas. Šis taikomas asmenims, kurie stokoja socialinių įgūdžių, turi skolų, priklausomybių, rūpinasi vaikais ar tėvais, neturi kaip atvykti į darbo vietą ar susiduria su kitais iššūkiais. Atsidūrusiems šioje grupėje žmonėms bus suteiktos individualizuotos socialinės paslaugos.

Nors siekis stiprinti paslaugas bedarbiams yra sveikintinas, tačiau reformuojant užimtumo politiką pasigendame priemonių, kurios atsižvelgtų į tai, kad darbo paklausoje egzistuoja ryškūs regioniniai skirtumai, kompleksiškumo. Be to, didelė dalis iššūkių gali būti įveikiami kartu su darbo paieška, pavyzdžiui, vaikų užimtumo klausimas gali būti sprendžiamas ieškant tokio darbo, kuris užtikrintų laisvą darbo grafiką ir pan. Nevyriausybinių organizacijų praktika rodo, kad paslaugos yra veiksmingiausios tada, kai darbo paieška ir socialinių iššūkių sprendimas vyksta kartu. Tuo tarpu dabartinė reforma išlaiko linijiškumą, t. y. darbo paieška ir socialinės paslaugos yra atskiriamos. Galiausiai, socialinės paslaugos nedirbantiems asmenims iki šiol nėra pakankamai išvystytos, joms nenumatyta pakankamai finansavimo. Išlieka rizika, kad žmonės, negavę tinkamų paslaugų, bus tiesiog išmesti iš Užimtumo tarnybos ir atsidurs dar didesnėje atskirtyje.

[10] https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/pokyciai-salies-uzimtumo-sistemoje-jau-liepa?lang=lt

DARNAUS VYSTYMOSI TIKSLAI

Pastaruoju metu daugybė žmonių gyvena sudėtingomis sąlygomis, egzistuoja dideli galimybių, turto ir galios skirtumai. Susirūpinimą kelia nedarbas, lyčių nelygybė, o klimato kaita yra vienas didžiausių šių dienų iššūkių. Pasaulinės grėsmės sveikatai ir humanitarinės krizės kelia baimę, kad bus sunaikinta pastaraisiais dešimtmečiais pasiekta vystymosi pažanga. Kartu tai galimybių laikas – didėja sąmoningumas ir bendradarbiavimas, atsiranda naujos priemonės, spartinančios žmogiškąją pažangą. Siekiant ilgalaikių pokyčių privalu laikytis socialinės, ekonominės ir aplinkosauginės sričių darnumo, neviršijant leistino poveikio aplinkai ribų, taip užtikrinant dabarties ir ateities kartų visuotinę gerovę. Ieškant būdų reaguoti į kylančius iššūkius, buvo sudaryta darnaus vystymosi koncepcija, gairės ir tikslai. Darnaus vystymosi idėja atkreipė daugiau visuomenės dėmesio į kylančius iššūkius visuomenės ir gamtos darnai, dabarties ir ateities kartų galimybėms, neatidėliotinų pokyčių svarbą.

Jungtinių Tautų Generalinė Asamblėja 2015 m. patvirtino 17 darnaus vystymosi tikslų (toliau – DVT)[11]. 192 šalys, tarp jų ir Lietuva, įsipareigojo įgyvendinti šiuos tikslus ir 169 uždavinius iki 2030 m. DVT apima tris pagrindines ir lygiavertes sritis – socialinę, ekonominę ir aplinkosaugos. DVT koncepcija remiasi prielaida, kad šie tikslai yra tarpusavyje glaudžiai susiję, vienas kitą papildantys ir nedalomi.

Jungtinių Tautų darnaus vystymosi darbotvarkėje iki 2030 m. (toliau – Darbotvarkė iki 2030 m.) pripažįstama, kad didžiausias pasaulinis iššūkis ir būtina darnaus vystymosi sąlyga yra visų formų skurdo, visais jo atžvilgiais panaikinimas. Jungtinės Tautos[12] pažymi, kad skurdas yra kur kas daugiau nei pajamų ir išteklių trūkumas pragyvenimui ar pilnavertei mitybai užtikrinti. Skurdo apraiškos apima ir ribotas galimybes gauti išsilavinimą ar kitas pagrindines paslaugas, socialinę diskriminaciją ir atskirtį, taip pat nedalyvavimą priimant sprendimus. Pasaulio Bankas taip pat skurdo pasekmes sieja su žemu išsilavinimu, prasta sveikata, prieigos naudotis pagrindinėmis paslaugomis stoka, pavojinga gyvenamąja aplinka[13]. Tai reiškia, kad kova su skurdu apima siekį užtikrinti lygias teises į ekonominius išteklius, o taip pat galimybę naudotis pagrindinėmis paslaugomis, žemės ir kitų formų nuosavybe, gamtos ištekliais, atitinkamomis be skurdo ir nepritekliaus, naujomis technologijomis ir finansinėmis paslaugomis.

DVT siekiama pasaulio be smurto ir nepritekliaus, lygiateisio ir kokybiško išsilavinimo, sveikatos priežiūros, socialinės apsaugos, saugių gyvenamųjų vietų, ekologinės pusiausvyros, prieinamos, patikimos ir darnios energijos, atsakomybės ugdymo, demokratijos ir kitų globalios reikšmės tikslų.

Šių metų apžvalgoje remiamės darnaus vystymosi koncepcija, t.y. į socialinius, ekonominius ir aplinkosaugos tikslus žiūrime kaip į nedalomus ir vienas kitą papildančius. Akcentuojame, kad, neužtikrinę socialinės įtraukties, nepasieksime ir tvarios aplinkosaugos. Ir atvirkščiai – gresiant neišvengiamiems klimato pokyčiams, skaudžiausias pasekmes pajaus labiausiai skurstantys asmenys. Todėl šiame skyrelyje apžvelgsime šešis DVT, glaudžiai susijusius su skurdu.

[11] Darbotvarkė iki 2030 m. https://am.lrv.lt/lt/veiklos-sritys-1/es-ir-tarptautinis-bendradarbiavimas/darnus-vystymasis/darnus-vystymasis-ir-lietuva/jt-darbotvarke-2030-darnaus-vystymosi-tikslai-ir-kiti-tarptautiniai-susitarimai
[12] https://www.un.org/en/global-issues/ending-poverty
[13] https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/34496/9781464816024.pdf

AR PINIGINĖ SOCIALINĖ PARAMA LIETUVOJE UŽTIKRINA APSAUGĄ NUO SKURDO?

Pirmasis DVT kalba apie visų formų skurdo panaikinimą visose šalyse. Pripažįstama, kad skurdo panaikinimas yra didžiausias pasaulinis iššūkis ir būtina sąlyga darniam vystymuisi. Pirmiausia dėmesys skiriamas ypač didelio (ekstremalaus) skurdo panaikinimui. Lietuvoje, kaip ir kitose Vakarų šalyse, daugiau aktualus santykinio skurdo sumažinimas.

Skurdo mažinimo priemonės apima itin platų politikos sričių spektrą: švietimą, sveikatos apsaugą, mokesčių politiką, darbo rinkos reguliavimą ir pan. Vieną svarbiausių vaidmenų atlieka socialinė apsauga, kuri turėtų užtikrinti orų pragyvenimo lygį esant įvairioms rizikoms, kai asmuo to negali padaryti pats. DVT deklaracijoje nurodoma, kad visiems žmonėms privalo būti užtikrintas bazinis pragyvenimo lygis, įskaitant ir atvejus, kai taikomos socialinės apsaugos sistemos.

Piniginė socialinė parama – paskutinis apsaugos tinklas

Socialinė piniginė parama (pašalpa) – vienas kertinių socialinės apsaugos instrumentų, kuriuo siekiama užtikrinti minimalias pajamas, orų pragyvenimo lygį ir apsaugą nuo skurdo. Socialinės piniginės paramos gavėjai yra tie asmenys, kurių pajamos nesiekia nustatytos ribos ir kurie neturėjo arba neteko teisės gauti socialinio draudimo išmokų (pavyzdžiui, nedarbo, negalios ir kt.). Taigi, ši paramos forma yra paskutinis apsaugos tinklas (angl. *last safety net*). Teisė į minimalių pajamų apsaugą reglamentuota ir Europos socialinių teisių ramstyje[14], kuris numato, kad kiekvienas, neturintis pakankamai lėšų pragyventi, turi teisę gauti tinkamo dydžio minimalias pajamas, kurios visais gyvenimo etapais užtikrintų orų gyvenimą, ir turėti realią galimybę gauti reikalingų prekių ir paslaugų. Vis dėlto itin menkas piniginės socialinės paramos adekvatumas Lietuvoje jau daug metų neužtikrina nei oraus pragyvenimo lygio, nei būtinųjų poreikių.

Kam reikalingas MVPD?

Ilgą laiką nepriklausomoje Lietuvoje didžioji dalis išmokų rėmėsi dydžiais, kurie nebuvo pagrįsti objektyviais skaičiavimas, nebuvo indeksuojami ir daugiausia priklausė nuo politinės valios. Tai lėmė tam tikrų išmokų įšaldymą. Pavyzdžiui, susidūrėme su laikotarpiais, kai VRP dydis, nuo kurio priklauso ir socialinė pašalpa, nesikeitė beveik dešimtmetį. Nepaisant smarkiai besikeičiančios ekonominės situacijos, VRP dydis iš esmės nebuvo keičiamas nuo 2008 iki 2018 m. (7 pav.).

[14] Europos socialinių teisių ramstis, 2017 m. balandžio 26 d. https://ec.europa.eu/info/publications/commission-recommendation-establishing-european-pillar-social-rights_en

7 pav. VRP dydžio kaita, Eur

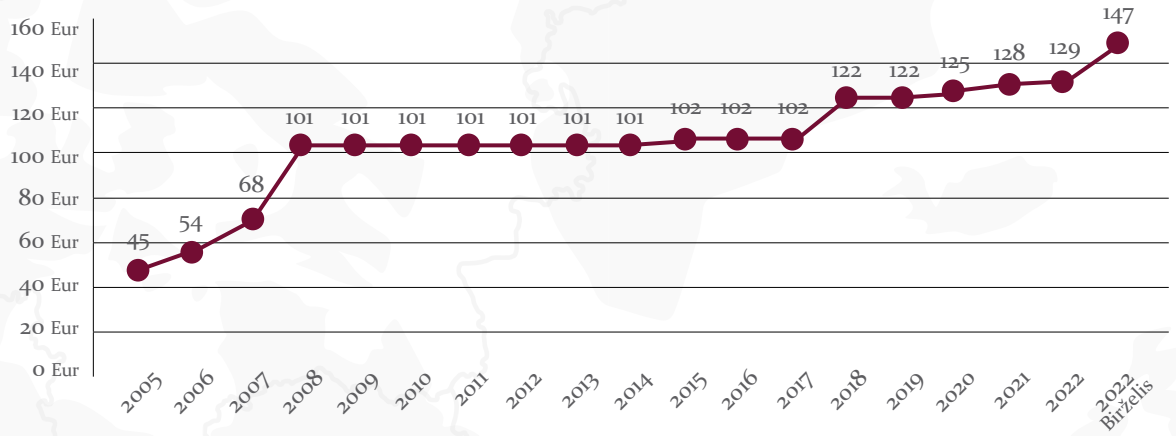

Apskaičiuota autorių, remiantis Vyriausybės nutarimais Dėl valstybės remiamų pajamų dydžio, Dėl šalpos pensijų bazės dydžio, tikslinių kompensacijų bazės dydžio ir valstybinių pensijų bazės dydžio, Dėl socialinės paramos išmokų atskaitos rodiklių dydžių ir kt.

Siekiant tobulinti sistemą 2017–2020 m. socialinės apsaugos sistemoje įvyko svarbūs pokyčiai. 2017 m. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija patvirtino MVPD apskaičiavimo metodiką[15]. Šis rodiklis nurodo asmens išlaidų sumą per mėnesį, reikalingą minimaliems asmens maisto ir ne maisto (prekių ir paslaugų) poreikiams patenkinti. Metodikoje numatoma, kad apskaičiuojant šį dydį vadovaujamasi minimalaus maisto produktų rinkinio struktūra, tvirtinama Sveikatos apsaugos ministerijos, o šis rinkinys atitinkamai apskaičiuojamas pagal vidutines mėnesines mažmenines maisto kainas. Ne maisto dalis apskaičiuojama pagal išvestinį koeficientą, kuris remiasi faktinių Lietuvos gyventojų išlaidų santykiu maisto ir ne maisto prekėms bei paslaugoms. Šis dydis yra indeksuojamas ir kasmet atnaujinamas, taip pat atsižvelgiant ir į vidutinę metinę infliaciją – pagal Lietuvos banko skelbiamą ateinančių metų rugsėjo mėnesio prognozę.

2020 m. įsigaliojo Socialinės paramos išmokų atskaitos rodiklių ir bazinio bausmių ir nuobaudų dydžio nustatymo įstatymo pataisos[16], kuriomis MVPD buvo susietas su kitais socialinės paramos išmokų atskaitos rodikliais – bazine socialine išmoka, šalpos pensijų baze, tikslinių kompensacijų baze ir valstybės remiamomis pajamomis. NSMOT vertinimu, šie pokyčiai buvo itin svarbūs, nes kartu su jais atsirado metodiškai pagrįstas ir socialinių išmokų indeksavimas. Vis dėlto iki šiol matome ir esminių sistemos trūkumų, dėl kurių minimalių pajamų apsauga nėra adekvati.

Piniginės socialinės paramos adekvatumo užtikrinimo iššūkiai

Pirmiausia svarbu atkreipti dėmesį, kad išmokų dydžiai neišvengiamai priklauso nuo politinių sprendimų. Kai 2020 m. šie dydžiai buvo susieti su MVPD, jų procentinė MVPD išraiška iš esmės buvo nustatyta pagal iki tol galiojusius išmokų dydžius. Pavyzdžiui, 2018 m. VRP siekė 122 Eur, o apskaičiuotas MVPD – 245 Eur. Atitinkamai Socialinės paramos išmokų atskaitos rodiklių ir bazinio bausmių ir nuobaudų dydžio nustatymo įstatyme[17] buvo numatyta, kad valstybės remiamos pajamos negali sudaryti

[15] MVPD apskaičiavimo metodika https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veikla/teises-aktai/isak/MVPD%20skaic_metod_%20isakymas%202017%20m_%20gruod20%2022%20Nr_A1-657.pdf
[16] Lietuvos Respublikos socialinės paramos išmokų atskaitos rodiklių ir bazinio bausmių ir nuobaudų dydžio nustatymo įstatymo Nr. X-1710 2 straipsnio pakeitimo įstatymas XIII-2604 https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=46098de0222f11eabe008ea93139d588
[17] https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.821DEBBBD657/asr

mažiau nei 50 proc. MVPD. Taigi, nustatyta procentinė išraiška iš tiesų atspindėjo tik iki tol buvusius išmokų dydžius, kurie, kaip jau minėta, nebuvo pagrįsti objektyviais skaičiavimais. NSMOT vertinimu, jeigu valstybėje yra nustatytas MVPD, niekas neturėtų gyventi žemiau šios ribos ir valstybės remiamos pajamos turėtų atitikti jį visu 100 proc. Svarbu atkreipti dėmesį, kad ne tik žemiausios grandies išmokos (t. y. pašalpos, šalpos pensijos) nesiekia MVPD. Dalis senatvės pensijų ir nedarbo socialinio draudimo išmokų taip pat nesiekia šio dydžio.

Kitas iššūkis – išmokų dydžių apskaičiavimo komplikuotumas. NSMOT pasisako už kuo paprastesnę minimalių pajamų užtikrinimo sistemą – tiek kalbant apie paramos teikimo sąlygas, tiek apie išmokų apskaičiavimo būdus. Šiuo metu socialinės pašalpos dydis apskaičiuojamas keliais lygiais. Socialinės pašalpos dydis pirmus 6 mėnesius siekia 1,4 VRP[18], o vėliau šis dydis yra mažinimas. Jeigu namų ūkį sudaro daugiau nei vienas asmuo, pirmam asmeniui skiriama 1,1 VRP, antram – 90 proc. nuo 1,1 VRP, o trečiam ir paskesniems – 80 proc. nuo 1,1 VRP dydžio išmoka per mėnesį. Tuo tarpu VRP sudaro ne mažiau nei 50 proc. MVPD, o Vyriausybės sprendimu gali ir viršyti šią ribą. 2022 m. Vyriausybės nutarimu[19] nustatyta, kad VRP siekia 147 Eur, o tai sudaro apie 55 proc. MVPD. Akivaizdu, kad išmokos apskaičiavimo sistema yra sudėtinga. Tokia sudėtinga sistema apsunkina piniginės paramos gavėjų galimybes suprasti apie jiems priklausančią paramą. Kaip rodo Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenys, socialinės pašalpos gavėjai ne visada supranta, kokia parama ir kokiomis sąlygomis jiems priklauso[20]. Taip pat kyla abejonių, ar ši sistema visuomet aiški ir sprendimų priėmėjams nacionaliniu ir savivaldos lygmeniu, o tai savo ruožtu gali kliudyti ir pokyčiams šioje srityje.

Galiausiai svarbu paminėti, kad MVPD, o kartu ir socialinių išmokų dydis šiandien jau nebeatitinka besikeičiančių gyvenimo standartų Lietuvoje. MVPD dydis kasmet vis daugiau atsilieka nuo skurdo rizikos ribos (žr. 8 pav.). 2017 m., kai MVPD (taip pat laikomas absoliutaus skurdo riba) buvo apskaičiuotas, jis siekė 78 proc. skurdo rizikos ribos, o 2021 m. MVPD siekė tik 59 proc. skurdo rizikos ribos. 2021–2022 m. MVPD padidėjo tik 7 eurais, t. y. 2,3 proc., o, statistikos departamento duomenimis, 2022 m. liepos mėn. vidutinė metinė infliacija jau siekė 21,6 proc. Nėra iki galo aišku, kodėl MVPD kasmet auga taip menkai. Darytina prielaida, kad iš dalies tai gali būti susiję su tuo, jog MVPD indeksuojamas pagal ateinančių metų infliacijos prognozę, o šiemet ji smarkiai atsiliko nuo faktinės infliacijos. Akivaizdu, kad šis skaičius darosi vis mažiau validus ir jo apskaičiavimo metodologiją būtina peržiūrėti bei atnaujinti.

8 pav. MVPD ir skurdo rizikos riba

(šaltinis: Lietuvos statistikos departamento duomenys)

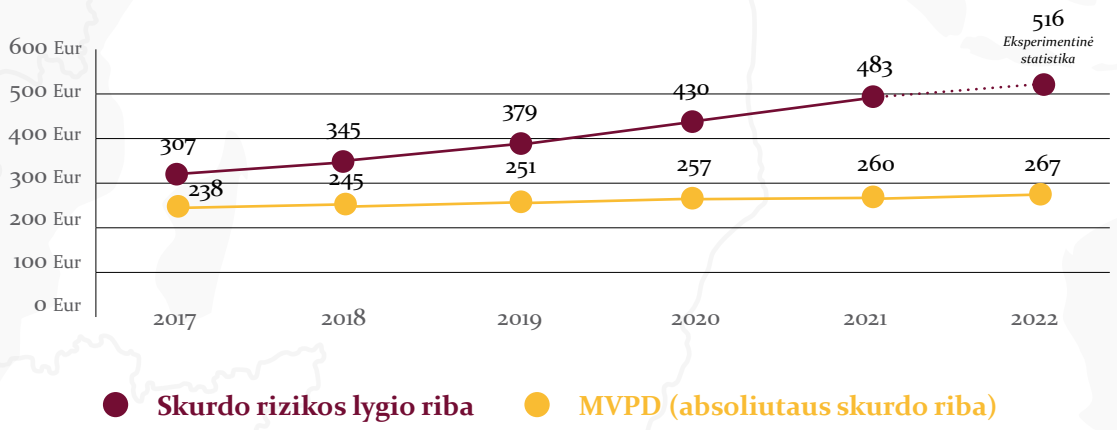

[18] https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.215633/asr
[19] https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/f8c6153066771e4b6b89037654e22b1/asr
[20] https://qlik-public.socmin.lt/sense/app/3e5e3c84-e376-464f-b397-7b8a19c7e096/sheet/ba24c288-de75-4930-839d-6fb40d1489d8/state/analysis

Pažymėtina, kad ir minimalių pajamų apsauga iki šiol nėra adekvati. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis, vidutinis socialinės piniginės paramos (pašalpos) išmokos dydis Lietuvoje 2021 m. siekė 107,7 Eur[21]. Tad išmokos dydis buvo maždaug 4 kartus mažesnis už skurdo rizikos ribą ir daugiau nei 2 kartus mažesnis už absoliutaus skurdo rizikos ribą. Nors vidutinis piniginės socialinės paramos dydis kasmet didėja, o dėl 2022 m. birželį įsigaliojusių pokyčių augimas bus dar reikšmingesnis, piniginė parama vis dar nepasiveja nei absoliutaus, nei skurdo rizikos ribos. Augant infliacijai, realus išmokos dydis dar sunkiau užtikrina būtinuosius poreikius.

Nors piniginės socialinės paramos gavėjai gali pretenduoti ir į kitas paramos rūšis, dar 2018 m. Valstybės kontrolės ataskaitoje[22] buvo pažymėta, kad net sudėjus įvairias paramos rūšis, tokias kaip, pavyzdžiui, kompensacijos už būstą, nemokamą maitinimą vaikams ir kitas paslaugas, net 86 proc. paramos gavėjų nebuvo užtikrintas MVPD. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos savivaldybių socialinės paramos stebėsenos duomenys[23] rodo, kad socialinės pašalpos gavėjų gaunamos piniginės paramos vertė, įskaitant socialinę pašalpą, kitas išmokas, kompensacijas ir lengvatas, 2021 m. vidutiniškai siekė 63 proc. MVPD. Nors šalies mastu tendencija yra gerėjanti, nei vienoje savivaldybėje vidutinės socialinės paramos dydis nesiekia MVPD. Vadinasi, piniginės paramos gavėjams nėra užtikrinamas minimalus pragyvenimo lygis, jau nekalbant apie orias gyvenimo sąlygas, socialinį ar kultūrinį gyvenimą.

Kaip užtikrinti piniginės socialinės paramos adekvatumą ir apsaugą nuo skurdo

Būtina peržiūrėti MVPD apskaičiavimo metodiką. Peržiūrėti maisto ir ne maisto dalies apskaičiavimo komponentes. Taip pat apsvarstyti kitų elementų, tokių kaip prognozuojama ateinančių metų infliacija, kriterijus. Pavyzdžiui, remtis ne rugsėjo mėnesio, o vėlesnėmis prognozėmis, tačiau tai gali būti sunkiai įgyvendinama dėl ateinančių metų biudžeto priėmimui svarbių laikotarpių. Tokiu atveju galima svarstyti kitus augimo nustatymo kriterijus.

Taikant indeksaciją pagal MMA arba vidutinės algos augimą būtų išlaikomas piniginės paramos ir atlyginimų santykis, t. y. išlaikomos darbo paskatos. Indeksavimo pagal MMA privalumas – su biudžeto priėmimu sutampantys terminai. Kita vertus, kyla rizika sulaukti didesnio pasipriešinimo MMA didinimui Trišalėje taryboje. Taip pat svarstytina indeksacija pagal skurdo rizikos ribos didėjimą, tačiau toks variantas gali būti sudėtingas dėl vėluojančios skurdo statistikos, o jų prognozės taip pat turi reikšmingas paklaidas. Svarstytina ir paminėtų kriterijų kombinacija, pavyzdžiui, indeksuojant MVPD pagal infliaciją arba MMA, priklausomai nuo to, kuris tuo metu yra didesnis. Taip būtų užtikrinta, kad MVPD augimas neatsilieka nuo šių dydžių augimo, bet ilgesniu laikotarpiu galbūt viršytų jų augimą, nes būtų taikomas didesnis iš dviejų dydžių.

Reikėtų aiškiau reglamentuoti MVPD augimo kriterijus. Šiemet padidinus VRP nėra iki galo aišku, kaip šis dydis augs kitąmet, nes įstatymiškai nėra įtvirtintas naujas didesnis susiejimo koeficientas. Nors dabartinė formuluotė suteikia lankstumo didinant VRP net ir metų viduryje, tačiau neapibrėžtas dydis kelia riziką, kad ateinančiais metais VRP gali būti apskritai nedidinamas.

Reikėtų nustatyti, kad VRP atitinka 100 proc. MVPD. Be abejo, tai turi būti daroma atlikus išsamią

[21] Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2021 m. spalio 13 d. pranešimas „Kitąmet didės mažiausiai uždirbančiųjų pajamos, ūgtels senjorų ir neįgaliųjų pensijos ir kitos išmokos“, https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/kitamet-dides-maziausiai-uzdirbanciuju-pajamos-ugtels-senjoru-ir-neigaliuju-pensijos-ir-kitos-ismokos

[22] Valstybės kontrolės ataskaita: Ar socialinė parama užtikrina skurdžiai gyvenančių asmenų minimalius vartojimo poreikius ir skatina įsitraukti į darbo rinką, 2018 m. https://www.valstybeskontrole.lt/LT/Product/23857/ar-socialine-parama-uztikrina-skurdziai-gyvenanciu-asmenu-minimalius-vartojimo-poreikius-ir-skatina-isitraukti-i-darbo-rinka

[23] https://qlik-public.socmin.lt/sense/app/3b7d2f59-5a02-4f21-87aa-e92332d457d7/sheet/4dc8db21-cd1c-4e1e-80e4-adc10f1be814/state/analysis

išmokų sistemos analizę, įgyvendinama etapais ir išlaikant socialinės apsaugos išmokų hierarchiją. Užtikrinti, kad kiti išmokų atskaitos dydžiai, pavyzdžiui, šalpos pensijų bazė, taip pat būtų didinami, taip neleidžiant žmonėms su negalia ir pensinio amžiaus žmonėms, nesukaupusiems stažo, atsidurti piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams sistemoje. Taip pat reikėtų užtikrinti, kad socialinio draudimo išmokos, tokios kaip senatvės pensijos ir nedarbo socialinio draudimo išmokos, viršytų MVPD. Atitinkamai reikėtų išlaikyti atotrūkį tarp piniginės socialinės paramos dydžio ir MMA, siekiant išvengti skurdo spąstų.

VRP pasiekus 100 proc. MVPD, svarstytina atsisakyti VRP dydžio ir kartu paprastinti Piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymą, socialinę paramą tiesiogiai susiejant su MVPD.

„Gaunamos pajamos neatitinka kainų, labai sunku išgyventi.“
„Maisto kainos dabar labai išaugusios. Į parduotuvę ateini – pažiūri ir išeini.“

Skurdą patiriantys žmonės

4 TIKSLAS. UŽTIKRINTI VISA APIMANTĮ IR LYGIAVERTĮ KOKYBIŠKĄ ŠVIETIMĄ IR SKATINTI VISĄ GYVENIMĄ TRUNKANTĮ MOKYMĄSI

KOKYBIŠKAS ŠVIETIMAS VISIEMS – VEIKSNIAI, TOLINANTYS VIZIJĄ

Siekiant naujosios Darbotvarkės iki 2030 m. įgyvendinimo, švietimo tikslas turi būti didesnis nei paruošti jaunus žmones darbo pasauliui – švietimas besimokantiems turi suteikti įgūdžių, reikalingų aktyviai, atsakingai ir įsitraukusiai visuomenei kurti. Darbotvarkė iki 2030 m. aiškiai nurodo būtinybę visuose švietimo lygmenyse užtikrinti, kad visi besimokantieji įgytų žinių ir įgūdžių, reikalingų darniam vystymuisi suprasti ir jį skatinti. Išsilavinimas apibrėžiamas kaip atskiras ketvirtasis DVT ir priemonė visiems kitiems DVT pasiekti. Šalys yra įpareigotos suteikti kokybišką išsilavinimą visais lygmenimis: ankstyvojoje vaikystėje, bendrajame, profesiniame ir aukštajame mokyme. Visi žmonės, nepaisant jų lyties, amžiaus, rasės, etninės priklausomybės, asmenys su negalia, migrantai, vaikai ir jaunimas, ypač esantys pažeidžiamoje padėtyje, turi lygiavertiškai turėti galimybę mokytis visą gyvenimą. Šalys, atsižvelgdamos į savo skirtingas nacionalines specifikas, turi užtikrinti asmenims galimybę įgyti žinių ir įgūdžių, reikalingų visapusiškam dalyvavimui visuomenės gyvenime. Darbotvarkėje iki 2030 m. švietimas įvardijamas ir kaip pagrindinė priemonė kovojant su skurdo plitimu. Skurdo ir išsilavinimo ryšys veikia dvejomis kryptimis: skurdžiai gyvenantys žmonės dažnai negali įgyti tinkamo išsilavinimo, o neįgiję tinkamo išsilavinimo – dažnai yra priversti gyventi skurde. Socioekonominė padėtis yra vienas svarbiausių švietimo rezultatus lemiančių veiksnių. Skurdžios gyvenimo sąlygos sukuria galimybių nelygybę vaikams siekti geresnių rezultatų visu jų mokymosi laikotarpiu. Čia svarbų vaidmenį atlieka kokybiškas ankstyvasis ugdymas, jis gali sumažinti egzistuojančią nelygybę nepakankamai aprūpintiems ir mažesnių pajamų šeimose augantiems vaikams, nes skurde augantiems vaikams dažnai sukuriamas silpnas pagrindas tolesniam mokymuisi – sunkiau siekti geresnių mokymosi rezultatų, o tai dažnai užkerta kelią siekti ir aukštesnio išsilavinimo. Švietimas gali būti priemonė, vedanti iš skurdo, tačiau tam svarbus valstybės įsikišimas, mažinantis skurdo įtaką besimokantiesiems.

Situacija Lietuvoje

Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (toliau – EBPO) gerovės indekse švietimą charakterizuoja trys rodikliai:

- *gyventojų išsilavinimo rodiklis* (gyventojų, turinčių vidurinį ar aukštąjį išsilavinimą, dalis) – Lietuva kitų šalių kontekste užima 4 vietą (94 proc., EBPO vidurkis – 79 proc.);
- *vidutinė mokymosi trukmė* – Lietuva užima 10 vietą (18,5 m.), trukmė artima EBPO vidurkiui (18 m.);
- *Tarptautinis penkiolikmečių švietimo tyrimas* (toliau – PISA) – Lietuvos rezultatai (480 taškų) nesiekia EBPO vidurkio (488 taškai), atsiliekama ir nuo kitų Baltijos šalių.

Naujausiais EBPO gerovės indekso duomenimis, Lietuvos švietimo vertinimas jau viršijo Nacionalinio pažangos plano 2025 m. siekį (7,5). Laikoma, kad Lietuva padarė pažangą švietimo srityje – švietimo vertinimas paskutiniais metais pagerėjo nuo 7,3 iki 7,7 balo. Pažvelgus į vertinamus rodiklius įdėmiau, galima pastebėti, kad rezultatai, kurie šalį leidžia vertinti teigiamai kitų šalių kontekste, yra

kiekybiniai, tačiau PISA tyrimo rezultatai, kurie yra bene svarbiausi, nes atspindi socialinius, kultūrinius ir ekonominius veiksnius, turinčius įtakos mokinių mokymosi pasiekimams, leidžia įvertinti kontekstinę švietimo aplinką asmeniniu ir nacionaliniu mastais, rodo švietimo kokybę, EBPO gerovės indekse yra prasčiausi. Kadangi švietimo būklės įvertinimas indekse laikomas pagrindiniu sėkmės rodikliu siekiant didinti švietimo įtrauktį ir veiksmingumą, kurių įgyvendinimą efektyviausiai atspindi PISA rezultatai, galima manyti, kad užsibrėžtas nacionalinis tikslas, susijęs su švietimu, nebuvo pakankamai ambicingas.

Neužtikrinamas ikimokyklinio ugdymo prieinamumas

Ankstyvojo ugdymo tikslas – padėti vaikui sėkmingai pasirengti mokyklai. Svarbu užtikrinti kokybišką ikimokyklinį ir priešmokyklinį ugdymą, prieinamą visiems vaikams, ypač vaikams iš socialinę riziką patiriančių šeimų ar turintiems specialiųjų ugdymosi poreikių (toliau – SUP) dėl ugdymo naudos psichosocialinei raidai ir vėlesniems mokymosi etapams, taip mažinant mokinių mokymosi pasiekimų atotrūkį.

Europos Sąjungos šalys Tarybos rezoliucijoje sutarė iki 2030 m. pasiekti, kad ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo programose vidutiniškai dalyvautų 96 proc. vaikų nuo 3 metų. Lietuvos nacionaliniame pažangos plane iki 2025 m. tikimasi pasiekti 90 proc. aprėptį. Paskutiniais duomenimis (2020 m.), Lietuvoje ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo programas lankė dauguma (90,3 proc.) nuo 3 iki privalomo lankyti pradinę mokyklą amžiaus vaikų – rodiklis lenkė 2025 m. siekius. Tačiau per anksti pasiekti užsibrėžti aprėpties tikslai neišsprendė galimybių lygybės ir įtraukties iššūkių. Ikimokyklinio ugdymo aprėptis kaimiškose savivaldybėse buvo žymiai mažesnė nei miestuose – kaimuose pagal ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo programas ugdomų 3–6 m. vaikų buvo dvigubai mažiau nei miesto vietovėse. Kadangi ikimokyklinis ugdymas nėra privalomas, išskyrus tuos atvejus, kai priimamas sprendimas skirti privalomą ugdymą ar ugdyti SUP turinčius vaikus, savivaldybės nėra įpareigotos rūpintis vaikų vežiojimu, o tai sukuria barjerą ikimokyklinio amžiaus vaikams, gyvenantiems nutolusiose vietovėse, pasiekti ugdymo įstaigas. Valstybės audito metu nustatyta, kad 2019–2020 m. ikimokyklinio amžiaus vaikų, kuriems pavėžėjimo paslauga reikalinga, tačiau nebuvo suteikiama, buvo apie 64 proc. Savivaldybėms neorganizuojant ikimokyklinio ugdymo, nėra galimybės užtikrinti prieinamo ugdymosi visiems vaikams.

Bendrojo ugdymosi pasiekimų atotrūkis

Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos švietimo šalyje ir regionuose 2021 m. leidinyje nurodoma, kad paskutiniai 2018 m. PISA tyrimo rezultatai rodė mažai pakitusius ir nepakankamus nei nusimatyta strategijose Lietuvos mokymosi rezultatus. Ketvirtokų ir aštuntokų mokinių Tarptautinio matematikos ir gamtos mokslo tyrimo rezultatai gerėjo ir 2019 m. buvo aukštesni nei vidutiniai, buvo stebimas augantis mokinių, pasiekusių aukščiausius pasiekimų lygmenis visose tirtose klasėse ir srityse, skaičius. Tačiau prasti mokymosi rezultatai ir jų atotrūkis tarp skirtingos socialinės, ekonominės ir kultūrinės (toliau – SEK) aplinkos ir kaimo bei miesto atsispindėjo tyrimuose ir išliko įsisenėjusiomis švietimo politikos problemomis.

Žemiausi Tarptautinio matematikos ir gamtos mokslų tyrimo rezultatų vidurkiai stebėti miestelių ir kaimiškų vietovių mokyklose. Aukštesni už šalies vidurkį PISA rezultatai buvo stebimi sostinėje ir didžiuosiuose miestuose, kaimo mokinių – mažesni visose tyrimo srityse, Vilniaus mokyklų mokinių skaitymo rezultatai buvo vidutiniškai 77 taškais aukštesni nei kaimo mokyklų mokinių. Egzistuojantys

bendrojo ugdymo rezultatų skirtumai tarp didžiųjų miestų ir rajonų lemia didesnius kaimiškose vietovėse gyvenančių vaikų iššūkius siekti kokybiško išsilavinimo. Svarbiomis pasiekimų atotrūkio priežastimis laikytinas pedagogų, pagalbos specialistų, modernių ugdymo priemonių, galimybių dalyvauti neformaliajame švietime už mokyklos ribų trūkumas kaimiškose vietovėse.

Lietuvoje mokinių pasiekimų atotrūkiui daugiausia įtakos turi jų SEK aplinka: žemiausios ir aukščiausios SEK aplinkos mokinių PISA rezultatai skyrėsi 90 taškų ir tai atitinka kiek daugiau nei dvejus mokyklos lankymo metus. Reikšmingi skirtumai pastebimi ketvirtokų iš aukštos ir žemos SEK aplinkos pasiekimuose: matematikos – 60, gamtos mokslų – 20 taškų, aštuntokų mokymosi pasiekimų atotrūkis dar aukštesnis – atitinkamai 71 ir 91. Mokiniui dedant pastangas, tačiau nesant socialinio mobilumo (galimybės pakeisti savo visuomeninį statusą), žema SEK aplinka tikimybę įstoti į universitetą sumažina iki 15 proc., kai aukštos SEK aplinkos mokinių tikimybė siekia 60 proc.

Atskleista, kad mokyklos tipas irgi reikšmingas mokymosi pasiekimams – ketvirtokų, besimokančių gimnazijose, ir aštuntokų, besimokančių pagrindinėse mokyklose, rezultatai visose srityse nesiekė Lietuvos rezultatų vidurkio. Reikšmingai žemesni rezultatai buvo nustatyti ir lenkų kalba besimokančių mokinių – nuo lietuvių ir rusų kalbos mokyklų rezultatai skyrėsi atitinkamai 50 ir 51 tašku.

Švietimo pagalbos trūkumas įtraukiajame ugdyme

Pastaruoju metu daugėjo SUP turinčių mokinių ir 2021 m. jų dalis tarp visų besimokančių siekė beveik 12 proc. Daugiausia SUP turinčių mokinių mokėsi pagal ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo programas – apie 20 proc. tarp visų mokinių abiejose grupėse. Integruotai besimokančių 2021 m. ikimokyklinio amžiaus vaikų buvo apie 95 proc., priešmokyklinio – 93,5 proc., pagrindiniame ir ypač viduriniame ugdyme integruotai besimokančiųjų stebima žymiai mažiau – atitinkamai 84,5 ir 56,8 proc., pažymėtina, kad kartu veikė beveik 40 specialiųjų mokyklų. Iki 2024 m., pagal Švietimo įstatymo pakeitimą, tikimasi, kad visi vaikai bus įtraukti į bendrąjį ugdymą ir specialiųjų mokyklų neliks.

Nacionalinės švietimo agentūros atliktas įtraukiojo ugdymo išorinis bendrojo ugdymo mokyklų vertinimas, jo metu nustatyta, kad nors daliai mokyklų sekasi kurti įtraukią kultūrą, paskirstyti išteklius, tačiau didelė dalis mokyklų vis dar yra rengimosi įgyvendinti įtraukųjį ugdymą(si) kelyje: patalpos nėra pritaikytos visiems vaikams, trūksta specialistų, mokytojams stinga kompetencijų, todėl kokybiškas kasdienis ugdymo procesas nėra užtikrinamas. Augant SUP turinčių mokinių skaičiui, itin augo ir pagalbos mokiniui specialistų poreikis: pagalbos specialistų prieinamumas daugelio savivaldybių mokyklose buvo gerinamas, tačiau jų vis dar trūksta, dalis mokyklų jų visai neturi, specialiosios pagalbos teikėjų poreikį atskleidė ir ankstesnės šalies konteksto analizės. Tai gali būti pagrindinė kliūtis, stabdanti įtraukiojo ugdymo prieinamumą pagrindiniame ir viduriniame ugdyme bei kokybės užtikrinimą visais lygmenimis.

Nuo 2024 m. įsigaliojantys Švietimo įstatymo pakeitimai įpareigoja visas mokyklas ir darželius sudaryti sąlygas vaikams su SUP ugdytis artimiausioje ugdymo įstaigoje, gauti reikiamą mokymosi pagalbą ir sukurti galimybes kiekvienam siekti visaverčio, kokybiško išsilavinimo. Šiuo metu vyksta pasiruošimo etapas, taigi jau nuo 2021 m. skiriamas dėmesys specialistų trūkumui, jų kompetencijų gerinimui. Pernai savivaldybėms iš valstybės biudžeto buvo skirta lėšų steigti 285 papildomas mokytojų padėjėjų pareigybes, augo švietimo pagalbos specialistų atlyginimai.

COVID-19 sukelti iššūkiai

Pandemija stipriai paveikė švietimo sritį – atsirado būtinybė skubiai ieškoti sprendimų perorganizuojant mokymo procesus, pereinant prie nuotolinio ir mišriojo mokymo(si). Dar labiau išryškėjo lygybės ir įtraukties svarba. Geografinės ir socialinės kliūtys mažino galimybes besimokantiems įgyti geriausią išsilavinimą dar iki pandemijos, tačiau perėjus prie nuotolinio mokymosi išryškėjo naujos ir paaštrėjo buvusios nelygybės.

Atsiskleidė moksleivių ir studentų iš socialiai pažeidžiamų šeimų ar gyvenančių atokesnėse vietovėse skaitmeninė atskirtis. Nors paskelbus karantiną Švietimo, mokslo ir sporto ministerija įgaliojo Nacionalinę švietimo agentūrą aprūpinti informacinėmis komunikacinėmis priemonėmis mokinius, kurie neturėjo sąlygų mokytis iš namų, tačiau dalis besimokančiųjų dėl priemonių stokos neturėjo pilnavertiškų galimybių mokytis nuotoliniu būdu. Beveik 3 proc. visų šalies mokinių neturėjo kompiuterio ir interneto ryšio, kaimo vietovėse situacija buvo dar prastesnė – 6,2 proc. neturėjo kompiuterio ir interneto ryšio. 2021 m. namuose sąlygų mokytis neturintiems mokiniams jos sudarytos mokyklose, mokymasis vyko sklandžiau.

Bendrojo ugdymo sistemoje įvesti nuotolinį mokymą buvo sudėtinga pradinio ugdymo mokiniams, nes jiems reikalinga didesnė tiesioginė suaugusiojo pagalba, taip pat ir abiturientams, nes staigūs mokymo(si) ir vertinimo pokyčiai galėjo turėti įtakos jų pasiekimams ir tolesnės profesinės veiklos galimybėms. Mokiniai patyrė socialinę izoliaciją, dėl perteklinio informacinių ir komunikacinių technologijų naudojimo suprastėjo vaikų fizinė ir emocinė sveikata, vaikai iš socialinės rizikos veiksnius patiriančių šeimų menkai dalyvavo nuotoliniame ugdyme.

Pandemija ypač išryškino švietimo pagalbos SUP turintiems mokiniams plėtojimo poreikį, kilo sunkumų įtraukti mokinius į nuotolinio mokymosi procesą. Pavyzdžiui, turintiems regėjimo ar klausos sutrikimų mokiniams tapo neprieinamos specialiosios mokymosi priemonės, nedidelių SUP turintiems sunkiau savarankiškai dirbti prie kompiuterio, susikaupti, neigiamą poveikį gali turėti ir kasdienės mokymosi rutinos, aplinkos pasikeitimas. Nebuvo prieinama ir mokymosi pagalba visiems SUP turintiems mokiniams, nes kai kurios ugdymo įstaigos neturėjo specialistų, todėl šių vaikų tėvams, iki vaikai turėjo galimybę grįžti į klases, teko patirti daugiausia įtampos.

Apibendrinimas

Valstybės siekiai daug žadantys ir nuo 2024 m. tikimasi reikšmingų pokyčių, kurie prisidės prie DVT įgyvendinimo, tačiau, vertinant pastarąjį laikotarpį, švietime vis dar stebėti galimybių, įtraukties iššūkiai: ankstyvasis ugdymas nebuvo prieinamas visiems vaikams, egzistavo reikšmingas bendrojo ugdymo mokyklų mokinių pasiekimų atotrūkis, įtraukusis ugdymas vis dar rengimosi jį įgyvendinti stadijoje. Skirtingas SEK besimokančiųjų kontekstas ne tik pagilina minėtus iššūkius, tačiau dažnai užkerta kelią mokinių iš žemesnės SEK aplinkos galimybėms siekti geriausių rezultatų, išsilavinimo, o, galiausiai, ir įsidarbinti bei būti ekonomiškai produktyvesniais. COVID-19 pandemija atvėrė naujas problemas ir paaštrino dalį jau buvusių, bet kartu paskatino efektyviau ir greičiau sureaguoti į kylančius iššūkius.

„Mokykloje yra suskirstymas: turtingesnių ir ne. Net mokytojai skirsto, nesuteikia motyvacijos vaikams. Vaikui net krito pažymiai, nors mergaitė gabi. Pats vaikas pasakė: „Yra atskirtis“.“

„Išsimokėtinai reikėjo pirkti vaikui kompiuterį, kad galėtų mokytis.“

„Gyvename su 6 vaikais dviejų kambarių socialiniame būste ir karantino metu buvo labai sunku, kai vienu metu visiems vaikams vykdavo pamokos: vienam matematika, o kitas tame pačiame kambaryje dalyvauja kūno kultūros pamokoje. Kai prasidėjo nuotolinis mokymas, nemokėjome prisijungti, tai mokytoja paskambinus grasino net perduoti vaikų teisėms, jei neprisijungsime. Šioje situacijoje mus išgelbėjo socialinė darbuotoja, bet net ir su jos pagalba ne iš karto pavyko prisijungti.“

Skurdą patiriantys žmonės

MOTERIŠKI SKURDO BRUOŽAI

Skurdo panaikinimas ir lyčių lygybė – itin glaudžiai susiję DVT. Skurdo rizikos atžvilgiu Lietuvoje pažeidžiamiausi yra bedarbiai, vieniši asmenys, vieniši tėvai, auginantys vaikus, senatvės pensininkai, žmonės su negalia ir vaikai. Vien pažiūrėjus į labiausiai pažeidžiamų grupių sąrašą, pradeda ryškėti moteriški skurdo bruožai. Tarp vienišų asmenų bei senatvės pensininkų moterų yra žymiai daugiau dėl to, kad jų vidutinė gyvenimo trukmė yra apie 10 m. ilgesnė nei vyrų[24]. Statistikos departamento duomenimis[25], 2021 m. 18,3 proc. Lietuvos moterų gyveno vienišos, t. y. pusantro karto daugiau nei vyrai (11,9 proc.). Tarp vienišų tėvų, auginančių vaikus, moterų yra absoliuti dauguma – net 8 kartus daugiau nei vyrų[26]. Lietuvos Statistikos departamento duomenys[27] patvirtina moterišką atspalvį skurdo rizikoje: 2021 m. vyrų skurdo rizikos lygis buvo 17,1 proc., o moterų – 22,4 proc. Panagrinėkime, kokios pagrindinės priežastys apsprendžia šį skirtumą.

Pensijų ir darbo užmokesčio atotrūkis

Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 65 m. ir vyresnio amžiaus vyrų skurdo rizikos lygis 2021 m. siekė 24,3 proc., o to paties amžiaus moterų – net 42 proc.[28] Svarbus ne tik didesnis moterų pensininkių skaičius, svarbiausias tas faktas, kad moterų socialinio draudimo senatvės pensijos yra žymiai mažesnės nei vyrų (9 pav.). Eurostato duomenimis[29], 2020 m. Lietuvos moterų socialinio draudimo pensijos vidutiniškai buvo 15 proc. mažesnės nei vyrų.

Lietuva nėra kokia nors išimtis tarp Europos Sąjungos šalių, pensijų skirtumas mūsų šalyje mažesnis nei Europos Sąjungos vidurkis – 27,5 proc. Didžiausi skirtumai 2020 m. buvo Maltoje (39,3 proc.), Liuksemburge (37,7 proc.) ir Olandijoje (36,9 proc.), o mažiausi – Estijoje (1,1 proc.), Vengrijoje (2,6 proc.) ir Danijoje (7,7 proc.). Didesni moterų ir vyrų pensijų skirtumai paprastai būna tose šalyse, kur yra (praeityje buvo) daug nedirbančių moterų, tačiau Lietuvai ši problema nebūdinga, todėl šį skirtumą lemia kitos priežastys.

[24] https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?indicator=S3R584#/
[25] https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?articleId=10141509
[26] Ten pat
[27] https://osp.stat.gov.lt/lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=ec766b01-0c70-4796-b7ce-c3f4150b5eae#/
[28] Ten pat
[29] https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_PNP13__custom_589388/default/table?lang=en

9 pav. Moterų ir vyrų senatvės pensijų atotrūkis Lietuvoje, 65 m. ir vyresni, proc.

(šaltinis: Eurostat)

Socialinio draudimo pensijos dydis tiesiogiai priklauso nuo sumokėtų socialinio draudimo įmokų, o jos – nuo socialinio draudimo stažo ir daugeliu atvejų nuo uždarbio. Didesnis vidutinis vyrų darbo užmokestis ir nulemia vidutinių pensijų skirtumą vyrų naudai. Moterų ir vyrų atlyginimų skirtumo dinamika pateikiama 10 pav.

10 pav. Moterų ir vyrų atlyginimų atotrūkis Lietuvoje, proc.

(šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas)

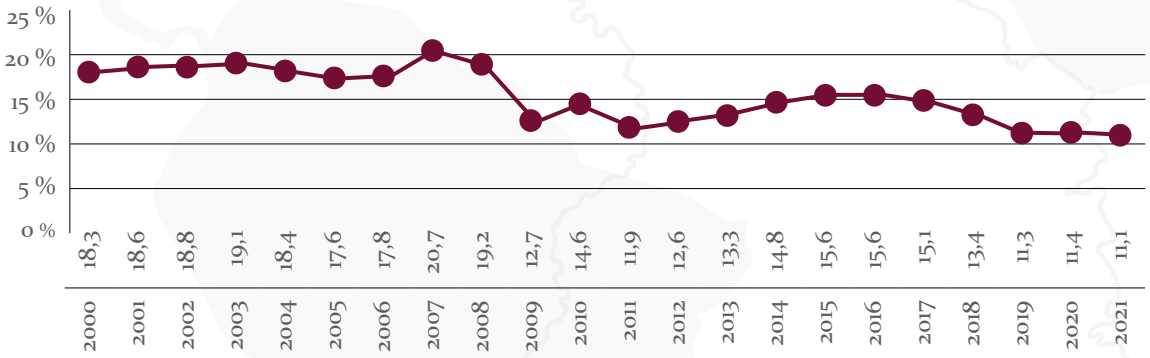

Statistikos departamento duomenimis[30], 2021 m. šis atotrūkis sumažėjo iki 11,1 proc., o 2020 m. jis sudarė 13 proc. ir buvo lygus Europos Sąjungos vidurkiui. Visoje Europos Sąjungoje vidutinis vyrų uždarbis viršijo moterų: nuo mažiausio skirtumo Liuksemburge (0,7 proc.) iki didžiausio Latvijoje (22,3 proc.)[31]. Vidutinis moterų atlyginimas žymiai mažesnis už vyrų dėl daugelio priežasčių. Pirmiausia, dėl profesinės segregacijos. Moterys tradiciškai pasirenka vadinamąsias moteriškas profesijas, t. y. kultūros, švietimo, socialinės ar sveikatos srityse. Šiuose sektoriuose ir atlyginimai yra mažesni. Pavyzdžiui, Statistikos departamento duomenimis[32], 2020–2021 mokslo metais labiausiai segreguotos specialybės kolegijose buvo: tarp merginų populiarios – sveikatos priežiūra (studijavo 5 380 merginų ir 665 vaikinai), socialinė gerovė (1 458 merginos ir 119 vaikinų), švietimas (1 440 merginų ir 22 vaikinai), o tarp vaikinų populiariausios – inžinerija ir inžinerinės profesijos (2 919 vaikinų ir 136 merginos), architektūra ir statyba (1 304 vaikinai ir 256 merginos) bei informacijos ir ryšio technologijos (1 383 vaikinai ir 220 merginų). Universitetuose studentų pasiskirstymai analogiški. Aišku, ekonominės veiklos rūšys tiksliai neatitinka profesijų, tačiau iliustracijai galima pateikti vidutinius atlyginimus – 2021 m.[33] informacijos ir ryšių srityje – 2 859,5 Eur, o švietimo – 1 490,5 Eur. Taip vien profesijos pasirinkimas turi didžiulę įtaką ateities pajamoms, o vadinamasis tradicinis profesijų pasirinkimas pagal lytį nulemia mažesnius moterų atlyginimus, o vėliau – pensijas.

Be to, mažesnius atlyginimus nulemia ir pareigos – moterys dažnai užima žemesnes ar aptarnavimo pareigas. Pavyzdžiui, labai aiškus skirtumas sveikatos priežiūros srityje, kur slaugytojomis dirba beveik vien moterys. Dar viena galima mažesnių pensijų priežastis – trumpesnis socialinio draudimo (darbo) stažas – moterys vis dar anksčiau išeina į pensiją. Be to, socialinio draudimo įmokos gali būti sumažėjusios dėl vaikų priežiūros. Daugiau moterų nei vyrų dirba ne visą darbo dieną.

Nors svarbiausi skurdo rodikliai susiję su pajamomis, jų dydžiu vienam šeimos nariui, tačiau gyvenimo kokybė turi žymiai daugiau dimensijų. Gyvenimo kokybė apima ir laisvalaikio dimensiją, ji susijusi su asmenybės tobulėjimu, o kartu ir geresnėmis karjeros perspektyvomis. Šioje srityje skirtumai tarp vyrų ir moterų labai aiškūs – namų ūkio našta tenka daugiau moterims, o turiningai laisvalaikį leidžia daugiau vyrai.

Skurdo ir smurto sąsajos

Nemažą reikšmę skurdui turi ir smurtas prieš moteris, nes nukentėjusiųjų nuo smurto blogesnė sveikata, taip pat ir psichinė sveikata, pablogėja darbingumas, perspektyvos darbo rinkoje. Tokios problemos yra ilgalaikės. Smurto artimoje aplinkoje aukos dažniausiai yra moterys (apie 80 proc.), o smurtautojai – vyrai (apie 90 proc.). 2021 m. buvo iškelta 5 801 byla dėl smurto artimoje aplinkoje[34], bet tai neatspindi tikrojo smurto masto.

Reikalingi sprendimai

Bendrą moterų skurdo priežastį galima paaiškinti nelygybe. Pagal Europos lyčių lygybės instituto skaičiuojamą lyčių lygybės indeksą[35] 2021 m. Lietuva buvo tik 20 vietoje iš 27 Europos sąjungos narių, nors per metus pakilo 2 vietomis aukščiau. Nagrinėjant sritis, kuriose blogiausia padėtis, palyginus su kitomis Europos Sąjungos šalimis, matome, kad tai – dalyvavimas politikoje ir valdyme, atlyginimai ir

[30] https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?articleId=10153074
[31] Ten pat
[32] https://osp.stat.gov.lt/lietuvos-svietimas-ir-kultura-2022/svietimas/aukstasis-mokslas
[33] https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?articleId=10060034#
[34] https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?articleId=9634950
[35] https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2021/LT

pensijos, profesinė segregacija (ne tik darbo rinkoje, bet ir švietime) bei laisvalaikis[36]. Dėl padidėjusio moterų ministrių skaičiaus valdymo rodiklis šiek tiek padidėjo, tačiau kitos jo sudedamosios dalys, atspindinčios moterų galią versle, itin mažos. Blogiausia, kad kai kurie rodikliai, tiesiogiai susieti su skurdu, taip pat turi tendenciją blogėti. Profesinė segregacija darbo rinkoje ir švietime gilėja, namų ūkio našta vis labiau gula ant moterų pečių[37].

Sprendžiant skurdo ir nelygybės problemas, svarbi moterų galia, t. y. kokią sprendžiamąją dalį jos turi politikoje bei valdyme, ir ne tik valdant valstybę, bet ir vadovaujant verslui. Negalima tikėtis palankių sprendimų moterims, sudarant jų darbo ir gyvenimo sąlygas, jei jų nepakanka sprendimų priėmimo lygmenyje. Moterų dalyvavimas politikoje auga, bet tai vyksta labai lėtai – 2020 m. į Seimą buvo išrinkta tik 24,3 proc.[38] moterų, o 2019 m. į savivaldybių tarybas išrinktų moterų dalis nesiekė trečdalio (29 proc.), iš 60 merų – tik 5 moterys[39]. Vadovaujant verslui padėtis taip pat visai bloga, pavyzdžiui, biržinių bendrovių valdybose 2020 m. moterys sudarė tik 12 proc.[40]

Tam, kad ateityje moterų ir vyrų pensijų atotrūkis mažėtų, pirmiausia, turėtų mažėti atlyginimų atotrūkis. Ilgesnėje perspektyvoje (2 pav.) matome atotrūkio mažėjimo tendenciją. Po truputį daugėja moterų politiniame valdyme, nors nėra aišku, ar tai tvari perspektyva. Dėl neperleidžiamų vaiko priežiūros atostogų įvedimo vis daugiau vyrų turėtų įsitraukti į vaikų priežiūrą ir, pagal kitų šalių pavyzdžius, turėtų gerėti moterų padėtis darbo rinkoje. Ilgėjant moterų pensiniam amžiui, lyginasi ir socialinio draudimo stažas.

Norint panaikinti moterų skurdą, pirmiausia, reikia panaikinti lyčių nelygybę. Nors ji po truputį mažėja, negalima laukti, kol ji savaime išnyks. Europos lyčių lygybės instituto ekspertai apskaičiavo, kad, nesiimdami specialiųjų priemonių, Europos Sąjungoje lyčių lygybę pasiektume vidutiniškai per 60 metų[41], o Pasaulio ekonomikos forumas skaičiuoja, kad lyčių lygybė visuomenėje ir versle įprasta praktika taps tik po 136 metų[42]. Jeigu norime pasiekti lyčių lygybę ir panaikinti moterų skurdą anksčiau, reikia imtis aktyvių priemonių. Reikia šviesti visuomenę apie lyčių lygybės naudą, naikinti lyčių stereotipus, ypač pasirenkant profesijas. Šiuo metu juntama tendencija lyčių nelygybės problemas paslėpti. Visų pirma, panaikinta viena iš labai veiksmingų kovos už lyčių lygybę priemonių – viešai skelbiama išsami statistika lyties atžvilgiu. Turint aiškiai pateiktą išsamią statistiką, galima planuoti politines priemones. Statistikos departamentas kasmet išleisdavo leidinį „Moterys ir vyrai Lietuvoje“, deja, paskutinis, sumažintas ir ne toks vertingas kaip ankstesni, atspindėjo 2017 m. statistiką. Visų antra, gana veiksmingai dirbo Moterų ir vyrų lygių galimybių komisija prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, kuri kontroliavo moterų ir vyrų lygių galimybių planų įgyvendinimą. Pastaruoju metu nevyriausybinių organizacijų bendruomenėje negirdėti nei apie komisijos veiklą, nei apie tolesnių veiksmų planų kūrimą. Kyla pavojus, kad šios priemonės gali išnykti. Taigi, norint panaikinti skurdą, reikia neužmerkti akių, nesistengti paslėpti faktų, o kaip tik į juos atsižvelgti ir kryptingai veikti.

[36] https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2021/country/LT
[37] Lietuvos lyčių lygybės indeksas: Lietuvos padėties analizė:2021 metai/ https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/Projektu-konkursai/MVLG%20konkursai/LT%20Lyciu%20lygybes%20indekso%20analiz%C4%97%202021.pdf
[38] https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=27609
[39] https://www.lygybe.lt/lt/naujienos/savivaldos-rinkimai-kiek-ivairoves-issirinkome/1077
[40] https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/mh0220021lta_002.pdf
[41] https://eige.europa.eu/news/gender-equality-index-2020-can-we-wait-60-more-years
[42] https://www.delfi.lt/darbas/darbo-aplinka/pasaulio-ekonomikos-forumas-paskaiciavo-kada-lyciu-lygybe-visuomeneje-ir-versle-taps-iprasta-praktika-prognozes-stulbina.d?id=89431657

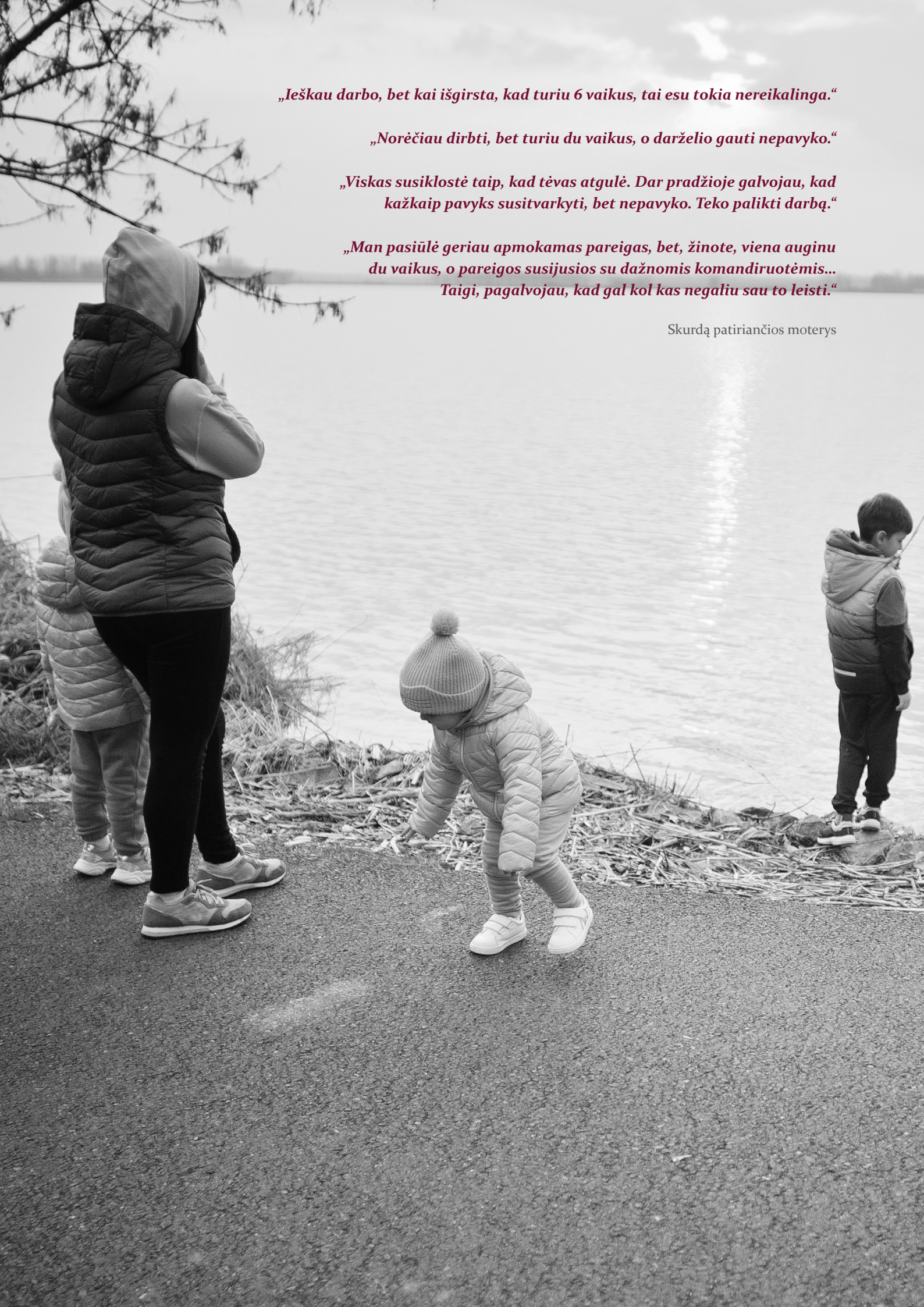

„Ieškau darbo, bet kai išgirsta, kad turiu 6 vaikus, tai esu tokia nereikalinga.“

„Norėčiau dirbti, bet turiu du vaikus, o darželio gauti nepavyko.“

„Viskas susiklostė taip, kad tėvas atgulė. Dar pradžioje galvojau, kad kažkaip pavyks susitvarkyti, bet nepavyko. Teko palikti darbą.“

„Man pasiūlė geriau apmokamas pareigas, bet, žinote, viena auginu du vaikus, o pareigos susijusios su dažnomis komandiruotėmis... Taigi, pagalvojau, kad gal kol kas negaliu sau to leisti.“

Skurdą patiriančios moterys

7 TIKSLAS. UŽTIKRINTI VISIEMS PRIEINAMĄ, TVARIĄ IR MODERNIĄ ENERGIJĄ

Parengta bendradarbiaujant su Vartotojų aljansu

ENERGETINIS SKURDAS ENERGETINĖS KRIZĖS AKIVAIZDOJE

Dėmesį energetinio skurdo problemai ir jos sprendimui pastebime septintajame DVT. Šis tikslas apibrėžiamas kaip galimybė **visiems gyventojams** gauti prieinamas, patikimas ir modernias energetikos paslaugas.

Lietuvoje energetinis skurdas vienas didžiausių Europos Sąjungoje. 2018 m. kas trečias gyventojas teigė patiriantis energetinį skurdą (27,9 proc. žmonių teigė, kad nesugeba išlaikyti namų pakankamai šiltų). Šis procentas buvo beveik keturis kartus didesnis už Europos Sąjungos vidurkį[43]. Beveik kas dešimtas gyventojas teigė, kad turėjo įsiskolinimų už komunalinius mokesčius[44]. Daugiau kaip 13 proc. namų ūkių pajamų gyventojai išleido energijos sąnaudoms.

Paskutinių metų tyrimai rodo, kad energetinis skurdas Lietuvoje mažėjo. Pavyzdžiui, 2020 metais „Vilmorus“ atliktoje apklausoje daugiau kaip 23 proc. gyventojų minėjo, kad negali pakankamai šildytis[45], o 2021 metais – 22,5 proc. gyventojų[46]. Nepaisant to, šis skaičius, palyginti su kitomis Europos Sąjungos šalimis, yra gan aukštas – vis dar esame tarp energetinio skurdo antirekordus mušančių šalių, o pastaruoju metu, energijos kainoms kylant intensyviau nei gyventojų pajamoms, ir vėl tikėtinas energetinį skurdą patiriančių gyventojų dalies augimas. Šiemet jau stebime išaugusį gyventojų prašymų gauti kompensacijas už būsto šildymą skaičių. Per pirmuosius tris šių metų mėnesius būsto šildymo išlaidų kompensacijas gavo apie 5,5 proc. visų šalies gyventojų, t. y. vidutiniškai 152,9 tūkst. žmonių per mėnesį. Pernai tuo pačiu metu kompensacijas gavo apie 95 tūkst. žmonių (3,4 proc. šalies gyventojų).[47]

Lietuvos Respublikos nacionaliniame energetikos ir klimato srities veiksmų plane (NEKSP, 2019) energetinio skurdo priežastys kildinamos iš keturių problemų: neefektyvaus energijos vartojimo, aukštų energijos kainų ir mažų namų ūkių pajamų bei nepakankamo vartotojų informuotumo[48]. Su energetiniu skurdu Lietuvoje kovojama įvairias valstybės priemones nukreipiant šioms problemoms spręsti. Deja, ne visoms joms yra teikiamas reikiamo svorio dėmesys.

Kaip sekasi Lietuvai spręsti energetinio skurdo problemą?

Su aukštų energijos kainų problema tvarkomasi įvairiai panaudojant atsinaujinančių energijos išteklių galimybes. Diegiant atsinaujinančius energijos išteklius gyventojams, o kartu ir energetinį skurdą patiriantiems namų ūkiams, mūsų šalyje siūloma pasinaudoti įvairiomis valstybės paramos programomis: įsirengiant iki 10 kW saulės elektrinę ant savo namo stogo, įsigyjant iki 10 kW nutolusios saulės elektrinės iš saulės parkų, keičiant dujų balionus, keičiant kieto kuro katilą, atliekant individualaus namo renovaciją, daugiabučių renovaciją, įsigyjant mažiau taršų automobilį.

[43] Europos Komisija. 2020. EU energy poverty observatory: Lithuania [Europos energetinio skurdo observatorija: Lietuva]. Paskutinį kartą žiūrėta 2021 m. rugpjūčio 19 d. URL: https://www.energypoverty.eu/observatory-documents/lithuania
[44] Lietuvos šilumos tiekėjų asociacija nurodo, kad 2019 metais apie 14 proc. šilumos vartotojų pavėluotai atsiskaitė už suteiktas paslaugas. Pasak Lietuvos šilumos tiekėjų asociacijos, „tai bene mažiausias santykis per pastaruosius dešimtmečius (...), tam įtakos turėjo šilumos kainų pokyčiai ir mažesnės patiektos šilumos apimtys“. Šaltinis: https://lsta.lt/wp-content/uploads/2020/12/Apzvalga_Silumin%C4%97je_technikoje.pdf
[45] Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras „Vilmorus“. 2020. Energijos taupymas: Lietuvos gyventojų apklausa. Vilnius, 2021
[46] https://osp.stat.gov.lt/lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=7f3cc1da-a1c7-44c6-b573-73efcc3b3189#/
[47] https://www.docdroid.net/w6jaof3/2022-05-02-busto-sildymo-islaidu-kompensacijos-salies-savivaldybese-pdf#page=5
[48] Žr. LIETUVOS RESPUBLIKOS NACIONALINIS ENERGETIKOS IR KLIMATO SRITIES VEIKSMŲ PLANAS 2021-2030 m.

Pajamų problema švelninama pinigine parama (socialinė pašalpa, būsto šildymo, geriamo ir karšto vandens išlaidų kompensacijos) ir informavimu apie lengvatas bei edukaciją apie asmeninių finansų tvarkymą, o ilguoju laikotarpiu – valstybės politika, didinančia skurdžiausiai gyvenančių visuomenės narių tvarias pajamas. Nuo liepos 1 dienos iki 2022 metų galo gyventojams kompensuojamos dujų ir elektros (9 cnt/kWh virš 24 centų) kainos. Jei terminas nebus pratęstas ir gyventojai bus priversti patys mokėti visą kainą, galima tikėtis, kad atsiras daugiau gyventojų, patiriančių sunkumus apmokant sąskaitas už energiją.

Neefektyvaus energijos vartojimo problemą turime spręsti: a) spartindami pastatų renovaciją. Šiuo metu Lietuvoje atnaujinti 4 286 daugiabučiai, 1 812 daugiabučių renovuojama[49] (manoma, kad Lietuvoje yra apie 30 tūkst. daugiabučių). Vis dėlto renovacijos procese trūksta pastatų, kuriuose gyvena socialiai pažeidžiami gyventojai, prioretizavimo; b) keisdami gyventojų energijos vartojimo įpročius, t. y. mokydami juos taupyti energiją. Deja, bet pažeidžiamų grupių gyventojų energetinis raštingumas nėra aukštas. Reikia ieškoti būdų, kaip pasiekti šią gyventojų grupę, kuri dažnai mažiau naudojasi skaitmeninėmis technologijomis.

Ketvirtasis, dabar jau akcentuojamas kaip savarankiškai egzistuojantis energetinio skurdo veiksnys – **žemas vartotojų informuotumas ir menka jų motyvacija keisti energijos vartojimo įpročius** – reikalauja naujo požiūrio. Nacionaliniame energetikos ir klimato srities veiksmų plane buvo numatyta energetinio nepritekliaus ir efektyvumo konsultacijas įtraukti į socialinių paslaugų katalogą, deja, panašu, kad šios minties peržiūrint šį planą žadama atsisakyti. Tokiu atveju lieka neaišku, kaip bus keičiami gyventojų vartojimo įpročiai. Pasitaiko atvejų, kai gyventojai, įsidiegę atsinaujinančius energijos išteklius, dėl žinių trūkumo ima naudoti daugiau energijos, o tai ne tik nesumažina jų sąskaitų, bet ir paverčia dar didesniais energijos švaistytojais.

Ką dar Lietuvoje galėtume patobulinti?

Lietuvoje nėra išplėtotas vartotojų energetinio raštingumo didinimas, menkas ir gyventojų švietimas, ir konsultavimas energetinio efektyvumo klausimais, tad nepakankamai išnaudojamas energijos vartojimo efektyvumo didinimo ir energetinio skurdo mažinimo potencialas. Manome, kad šiemet peržiūrimame Nacionaliniame energetikos ir klimato srities veiksmų plane privalo išlikti priemonės, susijusios su gyventojų energijos vartojimo įpročių keitimu. Juolab, kad ir Europoje matome patarimų centrų (angl. *one-stop-shop*), kuriuose gyventojai gauna visą su energijos vartojimo efektyvumu, pastatų renovacija susijusią informaciją, kūrimosi tendenciją.

Apie tai tartasi projekto „Sprendimai kovojant su energetiniu skurdu“ (angl. *Solutions to tackle energy poverty*) (toliau – projektas STEP) baigiamajame renginyje 2022 m. gegužės 26 d. Energetikos ministerijoje, kur kelios suinteresuotos institucijos pristatė savo vartotojų informavimo planus ir pasiūlė įkurti Vartotojų informavimo ir įgalinimo energetinio efektyvumo srityje platformą.

Siekdamas sumažinti energetinį skurdą Lietuvoje, Vartotojų aljansas, dalyvaudamas projekte STEP, sukūrė Energijos patarėjų karštąją liniją (tel. 8 670 00066). Apie šią liniją Vilniaus ir Tauragės miestų gyventojai buvo informuojami sąskaitose už šilumą. Projekto STEP konsorciumas 2020–2022 metais išleido siūlomų priemonių rinkinius Lietuvos ir Europos Sąjungos politikos formuotojams[50].

[49] https://map.betalt.lt/ inf.
[50] Žr. https://www.stepenergy.eu/wp-content/uploads/2020/08/Policy_Recommendations_1st_set_D6.3_final.pdf ir https://www.stepenergy.eu/wp-content/uploads/2021/04/LT_versija_2nd_set_of_Policy_Recommendations_D6.6_March_2021.pdf

Raginame[51]:

- Įteisinti įtraukų energetinio skurdo apibrėžimą.
- Įkurti energetinių patarėjų tinklą.
- Tęsti teikti socialinę paramą skurdą patiriantiems namų ūkiams, palengvinant energijos išlaidų naštą.
- Teisės aktais riboti augančias energijos kainas.
- Užtikrinti pigesnę energiją per centralizuotą šildymą ir vėsinimą.
- Sustiprinti apsaugą nuo atjungimo nuo tinklo.
- Skatinti prieigą prie atsinaujinančios energijos šaltinių, įskaitant daugiabučių gyventojus bei būsto nuomininkus.

Būsto nuomininkų teisės Lietuvoje nėra pakankamai apsaugotos. Lietuvoje vis dar egzistuoja šešėlinė būsto nuomos rinka ir būsto nuomininkai, kurių nuomotojai nemoka mokesčių, negali pasinaudoti valstybės siūlomomis kompensacijomis. Taip pat negali jomis pasinaudoti ir tie gyventojai, kurių faktinė ir deklaruojamoji gyvenamoji vieta nesutampa (pavyzdžiui, suaugę vaikai su šeimomis gyvenamąją vietą deklaruoja pas tėvus).

Energetinį skurdą patiriantys namų ūkiai pasižymi nepakankamu finansiniu raštingumu, ribotomis galimybėmis investuoti, ribotomis žiniomis apie apsirūpinimo energetinėmis paslaugomis alternatyvas, įgūdžių stoka[52]. Dėl šių priežasčių žemų pajamų gyventojai dažnai negali dalyvauti valstybinėse paramos programose. Tokių gyventojų energetinio skurdo problemai spręsti reikia ieškoti kolektyvinių priemonių.

Esame ne kartą pabrėžę, kad kolektyvinėmis priemonėmis būtų pasiektas greitesnis Lietuvos namų ūkių perėjimas prie atsinaujinančio energijos išteklių vartojimo, o energetinį skurdą patiriantiems vartotojams toks būdas būtų greičiau ir efektyviau gauti sprendimą, mažinantį jų išlaidas energijai ir šilumai. Kolektyviniai sprendimai, tokie kaip saulės elektrinių parkų statymas savivaldybėse, o ne tik diegiant jas ant privačių namų stogų, leistų labiau įsitraukti savivaldybėms, kurių aktyvumo sprendžiant energetinio skurdo problemą pasigendame. Vartotojų aljansas 2022 m. pradeda vykdyti kolektyvinio atsinaujinančių energijos išteklių pirkimo kampaniją[53], kuri, tikimės, bus pirmoji kregždė, praskinanti kelią kolektyviniams sprendimams. Tikintis tolesnio energijos kainų augimo ateityje, kolektyvinių sprendimų svarba dar labiau išaugs. Taip pat reikės rasti būdų kaip, sustiprinti apsaugą energetinį skurdą patiriantiems gyventojams, nes energijos kainų kilimas juos paveiks labiausiai.

Pastangos gyventojams kompensuoti dalį energijos kainų šoko rodo pasikeitusį Vyriausybės požiūrį į intervencijų energijos rinkoje galimybę. Dera svarstyti apie didesnį tokių kompensacinių priemonių pritaikymą labiausiai pažeidžiamiems visuomenės nariams – tuomet ir energetinio skurdo lygis Lietuvoje, tikėtina, mažės.

[51] Solutions to Tackle Energy Poverty (STEP). 2022. 13 žingsnių kaip įveikti energetinį skurdą. Paskutinį kartą žiūrėta 2022 m. birželio 7 d. URL: https://www.stepenergy.eu/lt/13-steps-to-tackle-energy-poverty
[52] Lekavičius V. 2021, Lietuvos energetikos institutas. Vartotojų aljanso STEP projekto mokymai socialiniams darbuotojams (2021 m. birželis).
[53] https://www.clear-x.eu/

„Aš moku už nuomą, už šildymą. Labai daug moku už šildymą. Bet kompensacijos negaunu, nes mūsų buto šeimininkė yra didelė ūkininkė ir negalime gauti kompensacijos. Nes neturime sutarties.“

„Gaunu kompensaciją kietajam kurui. Gyvename trijų kambarių bute, jis iš dalies renovuotas, bet kompensacijos yra tik lašas jūroje. Trijų kambarių butui rudenį skiriama tona briketų, bet tokiam butui užtenka tik mėnesiui. Dviem mėnesiams, duok Dieve. Gauname iš karto briketais, tai čia kaina būtų apie 200 eurų. Auginam keturis vaikus, iš viso esam šešiese. Sukūrenam greit, ypač kai yra pelėsis, senos statybos namas.“

„Gaunu iš valstybės pašalpą ir galėčiau vesti mokymus, kaip išgyventi iš tokio kiekio pinigų. Pirmus metus taip gyvenu ir dar katę sugebu išlaikyti, namą išlaikau. Namą sunkiau išlaikyti negu butą, vaikai kartais padeda, gaunu kompensaciją, bet kompensaciją gaunu tik apie sausio mėnesį.“

Skurdą patiriantys žmonės

DARNUS SUSISIEKIMAS: PRIEINAMAS IR EKOLOGIŠKAS

Šis DVT apima galimybes turėti tinkamą, saugų ir būtiniausiomis paslaugomis aprūpintą būstą, naudotis saugiu, įtraukiu, prieinamu ir darniu transportu. Šiame skyrelyje apžvelgsime mobilumo galimybes skurdą patiriantiems žmonėms. Vienuoliktasis DVT tikslas akcentuoja, kad susisiekimas turi būti ne tik prieinamas skirtingoms visuomenės grupėms (tarp jų ir žmonėms su negalia, kaimiškųjų regionų gyventojams), bet ir plėsti švarias transporto priemones – viešas ir privačias.

Susisiekimo paslaugų stoka riboja gyventojų galimybes

Susisiekimas šiuolaikinėje visuomenėje užima labai svarbų vaidmenį. Tai apima susisiekimą su darbo vieta, švietimo, sveikatos, socialinių ar kitų viešųjų paslaugų įstaigomis, bet taip pat yra svarbus ir socialiniams ryšiams išlaikyti. Deja, dalis Lietuvos gyventojų susiduria su nepakankamu viešųjų susisiekimo paslaugų užtikrinimu, transporto pritaikymo negalią turintiems asmenims stygiumi. Nerimą kelia ir itin menkos skurstančių žmonių galimybės įsigyti mažiau taršų automobilį, o to nepadarius mokėti taršos mokestį.

2020 m. Valstybinio audito ataskaitoje „Asmenų su negalia socialinė integracija“[54] konstatuota, kad 2019 m. 34 savivaldybėse nebuvo nė vienos viešojo transporto priemonės, pritaikytos asmenims su negalia. Dalies žmonių su negalia judumas ir taip jau yra labai ribotas, o dėl transporto stokos jų mobilumas tampa dar sudėtingesnis. Akliesiems ir silpnaregiams turi būti garsiniai įrašai apie maršrutus ir atlikti ženklinimai ryškiomis juostomis, klausos negalią turintiems – aiškiai švieslentėse žymimi maršrutai.

Su viešojo transporto stoka ypač susiduria regionuose, kaimiškose vietovėse gyvenantys asmenys. Šiuo atžvilgiu jie smarkiai atsilieka nuo didmiesčių. Ši problema dažnai aktuali pažeidžiamiausiems, mažiausias pajamas gaunantiems gyventojams – tiems, kurie patys negali nusipirkti automobilio ir negali jo išlaikyti. Kaimiškų vietovių gyventojai atkreipia dėmesį, kad autobusai važinėja tik keletą kartų per dieną ir geriausiu atveju yra suderinti tik su vaikų grįžimu iš mokyklos. Vaikų vasaros atostogų metu pasitaiko atvejų, kai autobusai kaimus pasiekia tik kelis kartus per savaitę, todėl susisiekimo stoka užkerta kelią dirbti. Be to, kadangi dažnai nėra realių galimybių nuvykti į darbo vietą laiku ir iš jo grįžti, kasdienis naudojimasis viešuoju transportu regionuose taip pat reikalauja nemažai finansinių išteklių.

Transporto paslaugų stoka taip pat apriboja naudojimąsi kitomis paslaugomis – socialinėmis, švietimo, sveikatos, kultūros, finansų ir kitomis. Paslaugos yra svarbios siekiant visaverčio asmenų dalyvavimo visuomenėje, o negalėjimas jomis naudotis apriboja įtrauktį, neigiamai veikia gyvenimo kokybę. Skurdą patiriantys asmenys dėl išteklių ir galimybių naudotis viešuoju transportu stokos susiduria su dideliais sunkumais. Pavyzdžiui, vaikai po pamokų turi derintis prie mokyklinių autobusų ir dėl to negali dalyvauti neformaliojo švietimo veiklose. Nuvykimas į sveikatos priežiūros įstaigas tampa sudėtingas, pasitaiko ir tokių atvejų, kai žmonės, nuvežti greitosios pagalbos automobiliu į ligoninės priimamąjį ir išleidžiami iš ligoninės, arba lydintys artimieji neturi kaip grįžti namo, nes nėra prieinamo viešojo transporto. Pasitaiko ir atvejų, kai asmeniui paskirtos kompleksinės pagalbos

[54] https://www.valstybeskontrole.lt/LT/Product/23932/asmenu-su-negalia-socialine-integracija

šeimai paslaugos, nustačius smurto riziką šeimoje, tačiau asmenys neturi jokių galimybių nuvykti į veiklas, tokias kaip psichologo konsultacijos arba privalomi pozityvios tėvystės kursai. Žmonės taip pat susiduria su sunkumais nuvykti į finansų įstaigas ar pašto skyrius.

Taršos mažinimas negali bloginti skurstančių žmonių situacijos

Kalbant apie darnų susisiekimą, svarbu aptarti ir ekologinį aspektą. Tarša, kurią sukelia transportas, Lietuvoje yra viena didžiausių. Aplinkos apsaugos agentūros duomenimis[55], Lietuvoje kelių transporto sektorius išmeta 62 proc. viso per metus išmetamo azoto oksidų, 14 proc. anglies monoksido ir 23 proc. kietųjų dalelių kiekio.

Žaliuoju kursu Europa iki 2050 m. įsipareigoja transporto sektoriuje išmetamą šiltnamio efektą sukeliančių dujų kiekį sumažinti 90 proc. Akivaizdu, kad, norėdamos pasiekti tokį ambicingą tikslą, visos Europos Sąjungos valstybės turi imtis esminių pertvarkų šioje srityje, o pati pertvarka bus sunki ir jai įgyvendinti prireiks daug išteklių. Taip pat būtina nepamiršti, kad pertvarka turi būti socialiai teisinga ir sąžininga.

2020 m. Europos Komisija publikavo komunikatą Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir regionų komitetui „Darnaus ir išmanaus judumo strategija. Europos transporto kelias į ateitį“[56]. Jame teigiama, kad dėl ekonomikos sukrėtimo, sukelto COVID-19 pandemijos, išryškėjo poreikis keleiviams ir kitiems transporto paslaugų naudotojams užtikrinti įperkamą, prieinamą ir sąžiningą judumą. Deja, judumas ir toliau yra brangus mažas pajamas turintiems asmenims, o norint visiems užtikrinti nekliudomą galimybę naudotis judumo priemonėmis būtinai reikės plėtoti viešojo transporto jungtis. Pertvarka turi paspartinti priklausomybės nuo iškastinio kuro naudojimo mažinimą. Taip pat teigiama, kad perėjimas prie darnaus, išmaniojo ir atsparaus judumo turi būti teisingas, kitaip kyla pavojus, kad jis neįvyks.

Siekdamos įgyvendinti anksčiau minėtus ambicingus tikslus, valstybės vis dažniau siūlo taršos mokesčius. Siūlomi mokesčiai kelia riziką, kad pakankamas pajamas turintys asmenys galės gan lengvai išsipirkti už savo taršą, o savo įpročių galbūt nekeis, nors yra tam pajėgūs. O mažas pajamas turintys asmenys bus priversti arba didelę dalį savo pajamų skirti taršos mokesčiui, arba atsisakyti savo transporto, kuris kai kuriais atvejais yra vienintelė galimybė turėti mobilumą, kartu ir galimybę dirbti, naudotis paslaugomis bei išlaikyti socialinius ryšius. Vykdant pertvarkas svarbu atkreipti dėmesį, kad naujovės priimamos tada, kai jos visuomenėje yra plačiai suvokiamos kaip teisingos, todėl svarbu iš anksto informuoti gyventojus ir diskutuoti, kokios problemos sprendžiamos, kodėl vykdomos pertvarkos ir kokios pasekmės gresia, jei nesurasime sprendimų. Įvedant taršos mokesčius būtina vystyti ir viešojo transporto paslaugas, kurios suteiktų mobilumo galimybes.

Priemonė nepasiturintiems – su neįveikiamais barjerais

Svarbu paminėti, kad Lietuvoje yra taikomos tam tikros priemonės, skirtos nepasiturintiems žmonėms, kad jų mobilumas būtų užtikrintas ir būtų pereinama prie mažiau taršių transporto priemonių. Aplinkos projektų valdymo agentūra[57] pirmą kartą šiais metais paskelbė priemonę, pagal kurią nepasiturintys gyventojai, utilizavę seną ir įsigiję mažataršį automobilį, gali kreiptis 2 tūkst. eurų kompensacijos. Priemone gali pasinaudoti tie žmonės, kurie iki 2021 gruodžio 1 d. šešis mėnesius nepertraukiamai gavo piniginę socialinę paramą (kompensacijas arba pašalpą) pagal Socialinės piniginės paramos

[55] https://am.lrv.lt/lt/naujienos/lietuvoje-pirma-karta-matuojama-reali-automobiliu-tarsa
[56] https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:52020DC0789
[57] https://www.apva.lt/nepasiturintiems-siuloma-2-tukst-euru-parama-isigyti-netarsu-automobili-2/

nepasiturintiems gyventojams įstatymą. Priemonės tikslas – nepasiturintiems pereiti prie mažiau taršių automobilių – yra sveikintinas, tačiau kyla abejonių dėl priemonės prieinamumo žmonėms, kurie yra tikrai nepasiturintys. Atkreiptinas dėmesys, kad Statistikos departamento duomenimis 2021 m. net 36 proc. Lietuvos gyventojų teigė neturintys lėšų nenumatytoms išlaidoms jeigu jos siektų 380 Eur. Kyla abejonių, ar nepasiturintys gyventojai turi santaupų mažiau taršiam automobiliui įsigyti, kad po to galėtų gauti kompensaciją. Atsižvelgiant į sąlygą pusę metų gauti socialinę piniginę paramą iki gruodžio pradžios, galima teigti, kad iš tikrųjų į tokį kompensacinį mechanizmą gali pretenduoti tik socialinės pašalpos, bet ne kompensacijų už šildymą gavėjai, nes šildymo sezonas būna tik neseniai prasidėjęs. Kalbant apie socialinę pašalpą, pažymėtina, kad žmonės turi atitikti daugybę reikalavimų, kad galėtų gauti išmoką – gauti itin žemas pajamas, atitikti turto vertinimo normatyvus ir kt. Socialinės pašalpos gavėjų Lietuvoje kasmet yra apie 2–3 procentus ir to ketvirtadalį sudaro vaikai. Kitaip tariant, toli gražu ne visi nepasiturintys gyventojai papuola į socialinės paramos gavėjų gretas, todėl verta apsvarstyti kitus taršaus automobilio įsigijimo kompensacijos kriterijus. Be to, skurdą patiriantys asmenys neretai teigia, kad pasinaudoti priemonėmis nėra paprasta dėl informacijos neprieinamumo ir menkesnių gebėjimų naudotis informacinėmis technologijomis.

Ką reikėtų keisti? Siūlymai ir rekomendacijos

Taigi, siekiant vystyti iš tiesų darnų susisiekimą, būtina plėtoti viešąjį transportą, o jį diegiant siekti jo pritaikymo žmonėms su skirtingomis negalios formomis. Siekiant Žaliojo kurso tikslų, svarbu užtikrinti, kad būtų išlaikytas teisingumo principas (angl. *Just Transition*), ir siekti kuo platesnio informavimo ir sąmoningumo auginimo aplinkosaugos ir teisingos pertvarkos tema. Įvedant taršos mokesčius, būtina vystyti ir viešojo transporto paslaugas, o taršos mokesčiai turi tiesiogiai gerinti susisiekimo infrastruktūrą.

Sveikintina, kad Klimato kaitos programoje atsiranda priemonių nepasiturintiems asmenims, tuo pačiu siūlome vykdyti nuoseklią stebėseną, ar priemonės yra pakankamai prieinamos skurdą patiriantiems asmenims. Atsižvelgdami į tai, kad nepasiturintys asmenys neturi santaupų, siūlome mažiau taršių automobilių įsigijimo priemones konstruoti taip, kad subsidija būtų pervedama tiesiogiai pardavėjui. Atsižvelgdami į šildymo sezoniškumą ir su tuo susietas kompensacijas, siūlome apsvarstyti galimybę finansavimo sąlygose įvesti kriterijų, kad subsidija gali pasinaudoti asmenys, kurie socialinę piniginę paramą gavo 6 mėnesius per paskutinius dvylika mėnesių. Taip pat siūlome ateityje skirti tokią paramą ne vien asmenims, gaunantiems išmoką ar kompensacijas pagal Piniginės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymą, bet ir apsvarstant kitus kriterijus, pavyzdžiui, paramą skirti asmenims, kurių pajamos vienam namų ūkio nariui nesiekia minimalaus vartojimo poreikių lygio. Atsižvelgiant į tai, kad tai nauja priemonė ir kad ji nėra plačiai žinoma, būtina platesnė komunikacija.

„Aš gyvenu prie pagrindinio kelio. Karantino metu susisiekimo autobusais visai nebuvo, galėjau tik vieną kartą per savaitę kur nors nuvažiuoti.“

„Ne visi turi galimybę išsikviesti transportą. Pavyzdžiui, iš pašalpos neišgali [apmokėti už pavėžėjimo paslaugas], nelieka tada pinigų maistui.“

„Esu už, kad būtų neteršiamas oras, bet daug kas neturi galimybių įsigyti prabangų automobilį, o automobilis yra būtinas susisiekimui.“

„Valstybė reikalauja tik iš žmonių, o matome, kad ir autobusai yra seni ir labai taršūs. Valstybė nesudaro sąlygų važinėti su miestų autobusais. Kainos yra neįkainojamos.“

Skurdą patiriantys žmonės

13 TIKSLAS. IMTIS SKUBIŲ KOVOS SU KLIMATO KAITA IR JOS POVEIKIU VEIKSMŲ

Parengta bendradarbiaujant su Aplinkosaugos koalicija

KAIP NEPALIKTI NUOŠALYJE PAŽEIDŽIAMIAUSIŲ, KAI DĖL KLIMATO KAITOS VYKSTA NEIŠVENGIAMI POKYČIAI?

Klimato kaita kartu su kitomis ekologinėmis krizėmis yra vienas didžiausių šių laikų žmonijos iššūkių. Mokslas įspėja, kad šis dešimtmetis yra ypatingos svarbos – nesuvaldžius klimato kaitos, nesustabdžius biologinės įvairovės nykimo, prasidės negrįžtami globaliniai pokyčiai. Jau dabar nėra šalies, kuri nejustų šių krizių padarinių. Pasaulio šalys kasmet patiria šimtus milijardų dolerių nuostolių, kyla grėsmė žmonių sveikatai ir net gyvybei, krenta gyvenimo kokybė. Didžiausią poveikį patiria skurdžiausi ir pažeidžiamiausi žmonės.

Klimato kaita neturi sienų, todėl visos pasaulio šalys privalo veikti drauge, stabdydamos atšilimą, o taip pat prisitaikydamos prie neišvengiamų pokyčių. Tikslams ir veiksmams pasauliniu mastu derinti 1994 m. įsigaliojo Jungtinių Tautų bendroji klimato kaitos konvencija. Pagal ją sudarytas ir žymusis Paryžiaus susitarimas, įpareigojantis stengtis, kad vidutinės pasaulio temperatūros didėjimas neviršytų 1,5 °C, ir būtinai užtikrinti, kad vidutinės pasaulio temperatūros didėjimas būtų gerokai mažesnis nei 2 °C, lyginant su ikipramoniniu laikotarpiu. Svarbu pabrėžti, kad 1,5 °C šilimas yra mokslu įrodyta santykinai saugi riba, kai pasekmės dar neturi esminės griaunamosios įtakos. 2 °C šilimas yra riba, kurią peržengus scenarijai veda į dideles socialines ir ekonomines krizes.

Nuo ikipramoninio laikotarpio, 1880 m., vidutinė pasaulinė temperatūra jau pakilo 1 °C.[58] 2021 m. vasara padėjo įsisąmoninti, ką reiškia mokslo žadamos karščio bangos ar gausūs krituliai. JAV ištiko tokia karščio banga, kad turėjo būti atidaryti atvėsimo centrai, siekiant išvengti žmonių mirčių, o Vokietijoje netikėtas potvynis griovė gyvenamuosius namus.

Lietuvoje klimato pokyčiai yra akivaizdūs. 1961–2019 m. laikotarpiu vidutinė metinė oro temperatūra pakilo 2,2 °C. Vidutinis metinis kritulių kiekis padidėjo 17 proc. Išaugo atvejų skaičius, kai oro temperatūra aukštesnė nei 30 °C. Laikotarpis su sniego danga sutrumpėjo vidutiniškai 30 dienų. Vandens lygis Klaipėdoje pakilo apie 15 cm.[59]

Klimato kaitos švelninimas

Klimato kaitos neįmanoma atšaukti, tačiau labai svarbu ją stabdyti. Atšilimas kiekviena papildoma laipsnio dalimi reiškia vis skaudesnes pasekmes, kelia egzistencinę grėsmę tiek žmonėms, tiek mus supančiai gamtai. Stabdant klimato šilimą esminis tikslas yra kuo greičiau sumažinti šiltnamio efektą sukeliančių dujų išmetimą, kad jis neviršytų to, kiek emisijų sugeria gamtos ekosistemos ir vandenynai. Populiariai tai vadinama klimato neutralumu. 2020 m. Lietuvoje į atmosferą buvo išmesta 20,2 mln. tonų šiltnamio efektą sukeliančių dujų, o sugerta tik 5,4 mln. tonų[60].

Pripažindama klimato kaitos ir kitų aplinkos iššūkių egzistencinę grėsmę, Europos Sąjunga paskelbė Žaliąjį kursą, kuriuo įsipareigojo klimato neutralumą pasiekti iki 2050 m. Iki 2030 m. visos Europos Sąjungos šalys bendrai šiltnamio efektą sukeliančių dujų žada sumažinti 55 proc., lyginant su 2005 m. lygiu, o Lietuvos individualus įsipareigojimas per ateinantį dešimtmetį – šių dujų sumažinti

[58] NASA. Global climate change
[59] Lietuvos klimato kaitos prognozės ir scenarijai
[60] https://am.lrv.lt/lt/veiklos-sritys-1/klimato-kaita/sesd-apskaitos-ir-prognoziu-ataskaitos-nacionaliniai-pranesimai

30 proc. Deja, bet Lietuvoje nuo 2010 m. pažangos mažinant šiltnamio efektą sukeliančių dujų išmetimą nepasiekta. Vertinant šiltnamio efektą sukeliančių dujų kiekius vienam gyventojui, jie nuolat auga: 2010 m. buvo 3,4 tonos anglies dioksido (CO_2) vienam gyventojui, o 2019 m. – 5,5 tonos.[61]

Siekiant pakeisti tendencijas ir pasiekti tikslus, reikės didelių pokyčių energetikos, transporto, pramonės, žemės ūkio, atliekų tvarkymo sektoriuose, taip pat reikės keisti, geriau apgalvoti, kam ir kaip naudojama žemė ir gamtos ištekliai. Pavyzdžiui, energetikoje kuo skubiau privalu pereiti prie atsinaujinančių energijos šaltinių, atsisakyti iškastinio kuro. Privalu renovuoti namus, keisti juose šildymo sistemas. Turi keistis kelionių įpročiai, keičiant vidinio degimo varikliais varomą transportą į dviračius, viešąjį transportą, elektromobilius, traukinius ar tiesiog renkantis eiti į darbą pėstute. Turi būti sodinami nauji miškai, saugomos visos sengirės, saugomos ir atkuriamos šlapynės ir pievos.

Tokio masto permainos neišvengiamai turi įtakos beveik kiekvienam. Keičiasi verslai ir gali reikėti persikvalifikuoti, reikia investicijų apšiltinant būstą ar keičiant katilą, įsigyjant dviratį ar mažiau taršų automobilį. Siekiant skatinti kuo greitesnius pokyčius, skiriama daug finansų per įvairius fondus ar programas, tačiau įvedami ir papildomi apribojimai, nustojamos remti taršios veiklos, įvedami taršių veiklų mokesčiai. Dažnėjantys ekstremalūs reiškiniai – sausros, liūtys, vėjai, karščio bangos – jau turi pasekmes, veikia sveikatą, gadina infrastruktūrą, turi įtakos aplinkai ir gamtai.

Prisitaikymas prie klimato kaitos

Klimato kaitos sukelti pokyčiai yra neišvengiami, kai kurios ribos yra peržengtos negrįžtamai, todėl būtina imtis prisitaikymo veiksmų. Tai apima ilgalaikes priemones, tokias kaip miestų žalinimas ar vėsinimo sistemų diegimas siekiant švelninti karščio bangas, taip pat apima pasiruošimą ekstremaliosioms situacijoms, apie jas reikės perspėti laiku dėl artėjančio pavojaus ir greitų veiksmų, pavyzdžiui, kilus didelio masto potvyniams. Prisitaikymo sprendimai tampa vis aktualesni, nes vis artėjama prie atšilimo virš 2 °C.

Lietuvoje jautriausi klimato kaitai sektoriai yra žemės ūkis, visuomenės sveikata, energetikos, pramonės, transporto ir komunikacijų infrastruktūra, miškininkystė, ekosistemos, biologinė įvairovė, kraštovaizdis, vandens ištekliai ir pajūrio zona, urbanizuotos teritorijos.[62] Tai reiškia, kad šiems sektoriams besikeičiančios sąlygos ir ekstremalėjantys reiškiniai turės didžiausią įtaką ir jau dabar turi būti vertinamos ir diegiamos įvairios prisitaikymo prie pokyčių priemonės.

Kiekviena pasaulio šalis ir net regionas klimato kaitos bus paveikti skirtingai, todėl prisitaikymo sprendimai turi būti lokalizuoti, be abejo, pasinaudojant kitų šalių pasiteisinusiomis praktikomis. Lietuvoje jautriausias yra Baltijos jūros regionas. Manoma, kad šiame Lietuvos regione besikeičiantis klimatas stipriai paveiks žmonių gyvenseną ir turės daug įtakos pramonės įmonių veiklai. Kaip ir daugeliui pakrantės miestų, Klaipėdai labai didelį pavojų kelia potvyniai. Uostamiestyje ši grėsmė susijusi su kylančiu vandens lygiu Baltijos jūroje ir Klaipėdos sąsiauryje bei patvankomis (vandens lygio pakilimas vandens telkiniuose) audrų metu.[63]

Klimato kaitos poveikis yra neišvengiamas. Nevertinant jo poveikio ir nediegiant prisitaikymo priemonių, bus ne tik patiriami dideli ekonominiai nuostoliai, bet ir kyla grėsmė žmonių sveikatai ir net gyvybei. Vertinama, kad pasaulyje 1998–2017 metais dėl su klimato kaita susijusių reiškinių žuvo 1,3 milijono žmonių, o 4,4 milijardo patyrė sužeidimų[64].

[61] https://lithuaniasdg-ls-osp-sdg.hub.arcgis.com/pages/tikslas13 rodiklis 13.2.2a
[62] https://klimatokaita.lt/prisitaikymas-prie-pokyciu/prisitaikymas-prie-klimato-kaitos/
[63] https://klimatokaita.lt/prisitaikymas-prie-pokyciu/issukiai-lietuvos-gyventojams/
[64] https://www.undp.org/sustainable-development-goals#climate-action

Teisinga pertvarka, kad nuošalyje nebūtų paliktas nė vienas žmogus ir nė viena vietovė

Klimato pokyčiai didžiausią poveikį daro skurdžiausiems ir pažeidžiamiausiems žmonėms. Jiems žymiai sunkiau tiek atlaikyti klimato kaitos pasekmes, tiek persiorientuoti pagal besikeičiančios ekonomikos nustatomas taisykles. Vienas iš pagrindinių Žaliojo kurso principų yra toks, kad, pertvarkant ekonomiką, nuošalyje nebūtų paliktas nė vienas žmogus ir nė viena vietovė. Įgyvendinant šį principą labai svarbu, kad klimato kaitos valdymo ir socialinė politika būtų integruotos, atsakingos institucijos tarpusavyje derintų veiksmus, taip pat, kad būtų skiriamas pakankamas finansavimas veiksmams įgyvendinti.

Lietuvoje stebime, kad klimato kaita ir kitos ekologinės krizės socialinėje politikoje nėra pakankamai rimtai vertinamos. Neaišku, kuri institucija turėtų imtis atsakomybės, kad būtų užtikrintas teisingas ir įtraukus perėjimas prie žaliosios ekonomikos, kad pažeidžiamiausios socialinės grupės nenukentėtų. Mūsų vertinimu, Socialinės apsaugos ir darbo ministerija turėtų žymiai daugiau įsitraukti rengiant ir įgyvendinant klimato kaitos valdymo politiką, nuosekliai atstovauti, kad nė vienas nebūtų paliktas nuošalyje. Svarbu, kad Socialinės apsaugos ir darbo ministerija nebūtų palikta viena šalinti socialinių pasekmių, bet kad ir kitos ministerijos bei institucijos nuo pat priemonių planavimo aktyviai prisidėtų prie socialiai teisingos pertvarkos įgyvendinant Žaliąjį kursą. Labai svarbu, kad į sprendimų priėmimą būtų įtraukti ir pažeidžiamiausių visuomenės narių atstovai, o taip pat, kad būtų užtikrintas geresnis švietimas ir informavimas apie situaciją ir grėsmes.

Perėjimas prie neutralios klimatui ekonomikos bus iššūkis visai valstybei. Tačiau regionai, kuriuose yra susitelkusi daugiausia šiltnamio efektą sukeliančių dujų išmetanti pramonė, patirs didžiausią poveikį, nes būtini pokyčiai pramonės įmonėse neišvengiamai turės poveikį ir darbo vietoms. Vertinama, kad Lietuvoje labiausiai paveiktos bus Kauno, Šiaulių ir Telšių apskritys, o ypač jose esančios Jonavos, Akmenės ir Mažeikių rajonų savivaldybės, kurių gyventojų užimtumas priklauso nuo trijų daugiausia šiltnamio efektą sukeliančių dujų išmetančių įmonių AB „Achema“, AB „Akmenės cementas“, AB „Orlen Lietuva“[65]. Europos Sąjunga, siekdama suvaldyti neigiamą poveikį tokiems regionams, įsteigė Teisingos pertvarkos fondą[66], kurio taisyklės dar yra derinamos ir kuriame 2021–2027 metams Lietuvai numatoma skirti 249 mln. eurų[67]. Fondas daug dėmesio skiria labiausiai paveiktų regionų darbo vietų išlaikymui ir kūrimui, darbuotojų perkvalifikavimui.

Bendras principas, kad nuošalyje nebūtų paliktas nė vienas žmogus ir nė viena vietovė, turi būti taikomas visiems fondams ir investicijoms. Teigiamai vertiname, kad Klimato kaitos programoje yra atskiros priemonės ir sąlygos nepasiturintiems gyventojams[68]. Po pirmųjų įvykdytų kvietimų jau galima vertinti, kas pasiteisino, o ką reikėtų peržiūrėti. Vienas didžiausių ribojančių veiksnių nepasiturintiems gyventojams dalyvauti programose yra nuosavų apyvartinių lėšų poreikis, kai pareiškėjas privalo mokėjimus atlikti savo lėšomis, kurios kompensuojamos tik po kurio laiko. Dauguma nepasiturinčių gyventojų santaupų neturi, todėl jiems skirtose programose turi būti tokie mechanizmai, kurie paramą leistų pervesti tiesiai paslaugos teikėjui.

[65] https://www.esinvesticijos.lt/lt//naujienos-1/naujienos/viesas-aptarimas-del-teisingos-pertvarkos-fondo
[66] https://www.europarl.europa.eu/factsheets/lt/sheet/214/teisingos-pertvarkos-fondas
[67] https://ppplietuva.lt/lt/finansavimas/teisingos-pertvarkos-fondas
[68] Pavyzdžiui, https://www.apva.lt/klimato-kaitos-programos-investicijos-ir-socialiai-remtiniems-gyventojams-skatins-naudotis-zaliais-energijos-istekliais/

Klimato kaitos ir kitų ekologinių krizių pasekmės jau jaučiamos ir jos tik gilės. Svarbu, kad gyventojai būtų informuoti apie situaciją ir suprastų kylančias grėsmes, kad žinotų, kokių veiksmų turi imtis ir kokias finansavimo galimybes tam turi. Skurdžiausių ir pažeidžiamiausių gyventojų informavimui turi būti skiriamas atskiras dėmesys. Parenkant priemones svarbu įvertinti, kas jau yra pasiteisinę, o taip pat atsižvelgti į vis gilėjančią skaitmeninę atskirtį. Pavyzdžiui, galėtų būti pasitelkiami socialiniai darbuotojai ar kiti su šia grupe dirbantys konsultantai, išnaudojamos socialinės paramos priemonėms skirtos platformos.

Daugiau informacijos apie klimato kaitą galima rasti Aplinkos koalicijos parengtoje Lietuvos aplinkos būklės visuomeninėje apžvalgoje „Kaip Lietuvai sekasi eiti Žaliojo kurso keliu?“ (https://www.akoalicija.lt/aplinkos_bukle).

APIBENDRINIMAS

Per pastarųjų metų krizes išryškėjo jau įsisenėjusios skurdo ir socialinės atskirties problemos. Šioje apžvalgoje, aptariant faktus, įrodymus ir skurdą patiriančių žmonių išgyvenimus, išskyrėme socialinius ir ekonominius iššūkius, su kuriais kasdien susiduria pažeidžiamiausios Lietuvos asmenų grupės. Šiemet didelį dėmesį skyrėme JT Darnaus vystymosi darbotvarkės iki 2030 m. šešiems tikslams, kurių įgyvendinimas svariai prisidėtų prie skurdo ir socialinės atskirties mažinimo Lietuvoje. Išanalizavus jų įgyvendinimą iki šiol, iškeliame svarbiausius siūlymus, į kuriuos reikėtų atsižvelgti artimiausiu metu siekiant DVT įgyvendinimo:

1. Siekiant mažinti visų formų skurdo apraiškas siūlome didinti socialinės paramos adekvatumą peržiūrint MVPD apskaičiavimo metodiką. Taip pat, ilgainiui siūloma VRP didinti iki 100 proc. MVPD.

2. Kadangi švietimas yra vienas pagrindinių įrankių kovojant su skurdo plitimu, kokybiškas ankstyvasis ugdymas privalo būti užtikrintas visiems vaikams. Savivaldybės turi būti įpareigotos organizuoti ikimokyklinį ugdymą savo vietovėse arba teikti vaikų vežiojimo paslaugas.

3. Naikinant visų formų lyčių nelygybę, pasitelkti švietimą, vykdyti stebėseną ir taikyti kitas aktyvias priemones.

4. Siekiant mažinti energetinį skurdą, plėtoti Lietuvos gyventojų, ypač skurdą patiriančių žmonių, reikėtų tobulinti prieinamumą prie piniginės socialinės paramos ir kompensacijų. Mažinant energetinį skurdą, ne ką svarbesnės yra kolektyvinės priemonės vedančios link mažesnio energijos vartojimo.

5. Siekiant prieinamo ir ekologiško susisiekimo, savivaldybės turi užtikrinti visiems asmenims galimybę naudotis viešuoju transportu, taip pat, jis turi būti pritaikytas asmenims su skirtingomis negalios formomis. Nepasiturintiems gyventojams priemonės, skatinančios pereiti prie mažiau taršių individualių transporto priemonių, privalo būti jiems prieinamos.

6. Sprendžiant klimato kaitos ir ekologines krizes, būtina integruoti ir socialinę politiką, taip užtikrinant, kad pažeidžiamiausios gyventojų grupės nenukentėtų, o pertvarka būtų socialiai teisinga.

PADĖKA

Nuoširdžiai dėkojame už bendradarbiavimą rengiant šių metų apžvalgą Moterų informacijos centrui, Vartotojų aljansui, Aplinkosaugos koalicijai. Dėkojame ir žmonėms, kurie drąsiai kalba apie savo patiriamus išgyvenimus ir pasitiki mumis.

info@smtinklas.lt
www.smtinklas.lt
+370 668 76316
Krokuvos g. 8, Vilnius

© vmdizainas